TIJDSCHRIFT VOOR PARAPSYCHOLOGIE

gewijd aan de studie van het occultisme in zijn vollen omvang

onder Redactie van : Dr. P. A. DIETZ en Drs. W. H. C. TENHAEFF.

met medewerking van : Mej. Dr. R. A. BIEGEL, H. N. DE FREMERY, Dr. K. H. E. DE JONG, Prof. Drs. D. VAN HINLOOPEN LABBERTON, Prof. Dr. A. H. DE HARTOG, Ir. FELIX ORTT, Drs. D. H. PRINS Jr., HARRY PRICE (Londen), Mr. C. P. VAN ROSSEM, Dr. Frhr. A. VON SCHRENCK NOTZING (München), Prof. Dr. J. VALCKENIER SURINGAR, Dr. A. VLOEMANS, e. v. a.

Uitgave van EMIL WEGELIN, N. Z. Voorburgwal 173, Amsterdam. Postgiro 15793. Tel. 33208.

Dit tijdschrift verschijnt voorloopig tweemaandelijks in een dikte van circa 3 vel druks en kost bij abonnement voor het binnenland en koloniën *f 5,50* (buitenland *f 6.—*) per jaargang frc. p. p. bij vooruitbetaling. Losse nummers *f 1.* — Advertentiën *40 cts.* per regel; bij contract per jaar aanmerkelijke korting.

Voor abonnementen, advertentiën, en alles wat de administratie betreft wende men zich tot den uitgever, N. Z. Voorburgwal 173, Amsterdam. Alle stukken, voor de Redactie bestemd, gelieve men te richten tot Dr. P. A. Dietz, van Boetzelaerlaan 73, Den Haag.

1e JAARGANG NOVEMBER 1928 No 1

Ter Inleiding.

In de eerste helft der zestiende eeuw begon zich alom een streven te openbaren dat moest leiden tot verlossing uit al te knellende banden van kerkelijk en staatkundig gezag.

Mannen als Zwingli, Copernicus, Paracelsus, Giordano Bruno, Montaigne e. a. kunnen als incarnaties van dit streven beschouwd worden.

In de zeventiende eeuw leeren ons de denkbeelden en systemen van Descartes, Spinoza en Leibnitz (om ons tot deze drie zeventiende-eeuwsche denkers te bepalen) tot welk een graad van voltooiing dit proces van emancipatie van den menschelijken geest reeds is gekomen.

Wij zien echter tevens dat deze strijd der „vrijgeesten" tegen autoriteitsgeloof en vrijheid op politiek en kerkelijk gebied een reactie opwekte : de z. g. contrareformatie.

Het leven van den Cartesiaan en Occasionalist Arnold Geulincx, te Lei-

den, getuigt van de moeilijkheden welke men zich „zelfs" van de zijde der protestantsche (Calvinistische) theologen in het „gastvrije" Holland in den weg gelegd zag.

En hij ging nog niet eens voor een atheïst door, zooals de eveneens door Descartes beïnvloede Spinoza !

In de achttiende eeuw zien wij echter opnieuw een krachtig pogen tot emancipatie. Het is dit pogen, hetwelk wij in de geschiedenis der wijsbegeerte kennen als „de achttiende eeuwsche verlichting" („Aufklärung") en waarvan wij een Engelsche, een Fransche en een Duitsche strooming kennen, van welke drie stroomingen ons hier slechts de Duitsche interesseert.

En zij interesseert ons in hoofdzaak hier om, omdat men in die dagen een buitengewoon groote belangstelling voor de psychologie aan den dag begon te leggen.

Deze belangstelling vloeide voor een belangrijk deel voort uit de overtuiging, welke toen velen bezielde, dat alles beter zou worden wanneer het menschraadsel eenmaal opgelost zou zijn. En men verwachtte deze oplossing van de psychologie, onder den invloed der Leibnitz~~iaansche~~-Wolffiaansche wijsbegeerte. Deze telde zeer vele aanhangers sinds Wolff begonnen was met in het Duitsch te schrijven, waar mede hij openlijk brak met de gewoonte der geleerde wereld van die dagen om over filosofische onderwerpen slechts in het Latijn te schrijven.

In hun drang om het menschraadsel tot oplossing te brengen bleven de mannen der Duitsche Aufklärung zich niet bepalen tot de studie der normale psychische verschijnselen, doch men heeft zich tevens toegelegd op de studie der z. g. supernormale verschijnselen van het menschelijk zieleleven, zooals voorgevoelens, helderziende droomen en andere fenomena, met welker bestudeering zich thans die tak der algemeene psychologie bezighoudt, welke men thans algemeen als parapsychologie, psychical research of metapsychica kent.

Er werd zelfs aan het einde der periode der Duitsche Aufklärung een tijdschrift opgericht, het : „Magazin für Erfahrungsseelenkunde" dat een groot gedeelte van haar kolommen voor de studie der supernormale verschijnselen openstelde.

De eerste redacteur van het „Magazin", dat van 1783-1793 uitgegeven werd, was Karl Philipp Moritz, een Piëtist, die bovendien sterk onder den invloed stond van het mysticisme der barones de la Mothe-Guyon.

De tweede en laatste redacteur van het tijdschrift was de Joodsche filo-

soof Salomon Maimon. Deze bekende geleerde ging veel critischer te werk dan zijn voorganger, en bracht daarmede het periodiek op een hooger plan.

De vraag of de arbeid der psychologen der Duitsche Aufklärung van beteekenis is geweest voor de ontwikkeling der moderne empirische psychologie kan niet anders dan bevestigend beantwoord worden. Men denke in dit verband slechts aan het feit dat een van hen, Tetens, de bekende indeeling in drieën (kennen, voelen en begeeren) invoerde.

S. Zwanenburg's voortreffelijke en recente : „Inleiding tot de Psychologie" (A. Oosthoek, Utrecht, 1926) is een voorbeeld uit vele, dat deze indeeling in onze dagen nog steeds opgeld doet.

Bij hun studie van het zieleleven stonden den psychologen der Duitsche Aufklärung in hoofdzaak slechts twee hulpmiddelen ten dienste t. w. ; het verzamelen van historische gegevens, alsmede de toepassing der geliefde methode der zelfwaarneming, welke leidde tot ontleding van het eigen zieleleven.

Al naar gelang de wijze waarop zij dit deden kan men bij hen onderscheiden objectivistische- en subjectivistische ontleders. Tot de eersten behooren mannen als Tetens en Lambert, die het eigen zieleleven bestudeerden, uitsluitend met het doel om het algemeen menschelijke daarin te onderkennen.

Als subjectivistische ontleders noem ik figuren als Mme M. B. de la Mothe-Guyon en Adam Bernd.

Laatstgenoemde, een der eerste psychografen der decadentie, is vooral bekend door zijn in 1738 te Leipzig verschenen boek : „M. Adam Bernds Eigene Lebensbeschreibung", dat ons plaatst voor het probleem der decadentie, voor het probleem van dien eigenaardigen zieletoestand welke den mensch nagenoeg volkomen ongeschikt maakt voor het vervullen der plichten welke het dagelijksch leven in de cultuurmaatschappij ons oplegt.

In de : „Nieuwe Arnhemsche Courant" van 2 Juli 1927 wijdde ik een feuilleton aan dit merkwaardige geschrift, dat een typisch voorbeeld is van achttiende-eeuwsche psychologie.

Een geheel ander beeld biedt ons deze wetenschap in de negentiende eeuw.

In zijn in 1786 verschenen geschrift : „Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft" leert de groote Koningsberger geleerde (I. Kant) — tot wien de beweging, in de eerste helft der zestiende eeuw begonnen, con-

vergeert, om in hem tot eenheid te komen — dat de psychologie het nooit tot een tak van wetenschap zal kunnen brengen, omdat het psychische nooit in maat en getal zou kunnen worden uitgedrukt : voorwaarde voor alle wetenschap volgens Kant.

Zestig jaar later verscheen in Wagner's : „Handwörterbuch der Physik" Weber's studie over : „Tastsinn und Gemeingefühl". (1848)

In deze studie worden de tast- en bewegingsgewaarwordingen behandeld en is voor het eerst van exacte metingen van zielkundige verschijnselen sprake.

Op zijn grondslagen voortbouwende ontwikkelde G. Th. Fechner, „de vader der proefondervindelijke zielkunde", in zijn in 1860 verschenen werk : „Die Elemente der Psychophysik" een wetenschap, welke het midden houdt tusschen fysiologie en psychologie, en logisch aansluit bij zijn psychisch-monistische metafysica (zie mijn opstel : „Rond het Monisme" in : „Vragen van den Dag" van Dec. 1925). In genoemd werk tracht Fechner het bewijs te leveren dat waar, volgens zijn psychisch monisme, het psychische de binnenkant van het fysische (het lichamelijke, bij uitbreiding : het stoffelijke of energetische) is, men het psychische indirect kan meten door middel van het lichamelijke.

Fechner hield zich echter ook met andere psychologische vraagstukken bezig. Zoo stelde hij zich b.v. de vraag of een kind van 10 jaar beter of slechter onthoudt dan een volwassene van 30 jaar en trachtte door een groot aantal proefnemingen met een dito aantal proefpersonen hier tot een oplossing te komen.

Fechner's werk is, nog tijdens zijn leven, voortgezet door Wilhelm Wundt.

Bepaalde Fechner zich bij zijn proeven nog in hoofdzaak tot de zintuigen, Wundt is steeds dieper in het gebied van het zieleleven doorgedrongen. Voorstelling, geheugen, gevoel, wil, intelligentie enz. zijn door hem onder experimenteele omstandigheden waargenomen en bestudeerd, en de resultaten dezer studiën zijn door hem in een reeks lijvige werken neergelegd.

In ons land is G. Heymans een der eersten geweest, die zich met de studie der empirische psychologie is gaan bezighouden en een laboratorium voor de beoefening dezer wetenschap inrichtte (zie zijn artikel : „Een laboratorium voor experimenteele psychologie" in : „De Gids" van 1896).

Onder de leiding van dezen eminenten geleerde is dit Groningsche laboratorium, dat thans door zijn leerling H. J. F. W. Brugmans geleid wordt,

uitgegroeid tot een der belangrijkste Europeesche centra van beoefening dezer tak van wetenschap.

Naast Groningen dienen in ons land Utrecht en Amsterdam genoemd te worden als Nederlandsche centra van beoefening der experimenteele en empirische zielkunde. Het Utrechtsche laboratorium staat onder leiding van mijn hooggeachten leermeester Roels, wiens lessen zoozeer tot mijn vorming hebben bijgedragen, hetgeen ik hier dankbaar gedenken wil.

Al deze instellingen danken in laatste instantie hun ontstaan aan Fechner's baanbrekend werk, reden waarom men hem met recht als „de vader der empirische psychologie" betitelt.

Zoo zien wij omstreeks 1900 aan de wereld geschonken een aan natuurwetenschappelijke — deels van fysischen, anderdeels van fysiologischen aard — inzichten gebonden psychologie.

Voor haar is de mensch echter niet meer dan een anonym kruispunt van fysische, chemische en biologische processen. Daarom is zij de „psychologie zonder ziel", de psychologie die, ondanks het vele goede dat zij brengt, nochtans verre van bevredigt, en een reactie uitlokt welke zich reeds in het laatst der vorige eeuw doet gelden. Hier denken wij in de eerste plaats aan Wilhelm Dilthey's : „Ideen zu einer beschreibenden und zergliedernden Psychologie" (1894) waaruit zich wat wij heden noemen de „verstehende" psychologie heeft ontwikkeld, de reactie op de al te veel zich in de boomen verliezende, en daardoor het bosch niet ziende, z.g. „naturwissenschaftliche" psychologie.

De eenheid dezer beide tegendeelen — van welker strijd o. m. de laatste druk van Jelgersma's : „Leerboek der Psychiatrie" getuigt — wordt thans gevonden in verschillende nieuwe richtingen in de zielkunde. Ik denk hier aan de „Struktuur"- en „Gestalts"- psychologie, waaraan o. m. de namen Spranger en Koffka verbonden zijn, aan Stern's „personalistische" psychologie en aan de op neo--vitalistischen grondslag gebouwde zielkunde van Driesch.

Van de moderne empirische psychologie, zooals zij in onze dagen algemeen in de collegezalen gedoceerd wordt, zoowel in ons land als daarbuiten, kan niet langer gezegd worden, dat zij is een „Psychologie ohne Seele". De z.g. „geisteswissenschaftliche" psychologie [1] doet haar invloed op nage-

(1) De « geisteswissenschaftliche » psychologie is de psychologie welke tot het gebied der geesteswetenschappen behoort, in tegenstelling met de « naturwissenschaftliche » psychologie, waarvan de z. g. fysiologische psychologie deel uitmaakt.

De eerste begrijpt („versteht"), de tweede verklaart.

noeg alle onderdeelen der „naturwissenschaftliche" psychologie gelden en leidt tot zoowel voor theorie als praktijk uiterst vruchtdragende synthesen.

De moderne kinder- en jeugdpsychologie, zooals zij door Stern, Spranger, het echtpaar Bühler e.d. beoefend wordt, demonstreeren dit op onmiskenbare wijze. Men vergelijke slechts de werken dezer auteurs met die van Preyer en Ziehen — fysiologische psychologen bij uitnemendheid — over deze onderwerpen, zonder zich daarbij nochtans blind te houden voor het vele goede dat ook deze auteurs ons gebracht hebben. Ook in de psychotechniek, ja zelfs in de dierpsychologie doet zich de invloed van de „verstehende" psychologie gelden.

Voor den modernen psychotechniker is de mensch niet langer een „en- verbinding" van een aantal eigenschappen, geen „som" doch een „ganschheid", een „geheel" dat meer is dan de som van de deelen, reden waarom de wetenschap van temperament en karakter haar intrede heeft gedaan in het studiegebied van den psychotechniker, gelijk op het 5e internat. psychotechnisch congres, in September l.l. te Utrecht gehouden, weer eens duidelijk naar voren werd gebracht. En wat betreft de dierpsychologie, ook hierin begint langzamerhand plaats te komen voor een ziel, sinds men in deze wetenschap, zij het ook schoorvoetend, als erfenis der Cartesiaansche-Leibnitziaansche-Wolffiaansche wijsbegeerte, begint te erkennen dat het dier, althans het „hoogere" dier, meer is dan een louter reflexmechanisme waarvan wij alleen maar het „behavior" (= Verhalten, gedrag) kunnen en mogen bestudeeren, gelijk thans nog Watson ons wil doen gelooven. Zijn „Behaviorisme" kan m. i. slechts „au serieux" genomen worden als reactie op een te zeer anthropomorfisch georiënteerde dier- en kinderpsychologie, welke dier en kind al te veel menschelijke eigenschappen in zakformaat toedichten.

Sinds voor den psycholoog de mensch weer meer is dan een anonym kruispunt van fysische, chemische en biologische processen, sinds in de psychologie opnieuw plaats is voor de „ziel", voor het wezen van den mensch, sindsdien dringen zich aan den psycholoog wederom de vragen op naar het wezen van de ziel, naar het verband tusschen ziel en lichaam, naar het lot van de persoonlijkheid (ziel, bewustzijn) na den dood van het lichaam, en alles wat daarmede in direct en indirect verband staat, zooals het vraagstuk der supernormale waarneming.

Voor de beantwoording dezer vragen zou hij zich kunnen wenden tot de oude rationalistische psychologie van o.a. Descartes, Spinoza en Leibnitz. Maar nauwelijks is deze begeerte in hem ontwaakt, of zijn wijsgeerig gewe-

ten waarschuwt hem tegen het doen van zulk een stap, en hij herinnert zich Kant's transcendentale dialectiek.

Is er dan geen antwoord op deze vragen te geven, kunnen wij geen transcendentale psychologie opbouwen welke steunt op de ervaring?

Wie in onze dagen deze vraag ontkennend beantwoordt erkent hiermede dat hij niet op de hoogte is van zijn tijd, dat hij onbekend is met het gebied van studie waaraan dit tijdschrift in hoofdzaak gewijd zal zijn.

Als de jongste der nieuwe richtingen in de moderne psychologie noemt August Messer in zijn: „Einführung in die Psychologie und die psychologischen Richtungen der Gegenwart" (F. Meiner Leipzig, 1927) de parapsychologie.

Door alle eeuwen heen vinden wij gewag gemaakt van verschijnselen, welke wij thans kennen onder de namen van verschijnselen van helderziendheid in ruimte en tijd, van telepathie, van spiritisme enz. Gemeenlijk vatten wij deze verschijnselen samen onder het verzamelwoord occulte-verschijnselen of, beter nog, supernormale verschijnselen.

Wie iets naders wil weten over dit voorkomen van supernormale verschijnselen bij de volkeren der Oudheid, in de middeleeuwen enz. verwijs ik naar Henri C. A. Muller's geschrift: „Het onverklaarbare in het leven en na den dood" (Amsterdam, J. M. Meulenhoff, 1925) benevens naar de lijst der door den auteur geraadpleegde werken.

Dat deze verschijnselen ook in de achttiende eeuw voorkwamen bewijst het hiervoor genoemde: „Magazin für Erfahrungsseelenkunde".

Het jaar 1848 geldt als het geboortejaar van het z.g. modern Amerikaansch spiritisme.

In een hofstede te Hydesville in de nabijheid van Rochester (N. Y.) had men raadselachtige klopgeluiden gehoord welke men van „geesten" (spirits) afkomstig veronderstelde.

Duizenden stroomden samen om deze wonderen te aanschouwen of... om de bedriegsters te ontmaskeren.

Voor het huis der familie Fox, waarin deze verschijnselen werden waargenomen, vonden heftige disputen plaats tusschen „geloovigen" en „ongeloovigen". Er werd geredeneerd en geconstateerd.

Men deed de meest uiteenloopende veronderstellingen met betrekking tot den oorsprong der verschijnselen. Volgens sommigen was het de duivel

in hoogst eigen persoon die er achter zat, anderen spraken van de geesten der overledenen. Ook waren er, die, a priori, de meisjes Fox, in wier tegenwoordigheid deze verschijnselen zich voornamelijk voordeden, halsstarrig voor bedriegsters verklaarden.

Ten slotte viel er een kleine minderheid te observeeren welke voorloopig zweeg. Zij wilde eerst de verschijnselen langdurig en nauwkeurig onder verschillende omstandigheden bestudeeren en haar oordeel nog voorloopig opschorten. Zij stond neutraal tegenover deze verschijnselen, en was besloten ten slotte slechts die hypothese te aanvaarden, welke op grond van langdurig en nauwkeurig onderzoek als de meest redelijke zou gelden. Het standpunt van deze kleine minderheid is dat van den waarachtigen wetenschappelijken vorscher.

Het ligt geenszins in mijn bedoeling hier een beschrijving te geven van de z. g. „Rochester-knockings". In vele handboeken van het spiritisme kan men er uitvoerige beschrijvingen van vinden ([2]).

Ik wensch er hier echter wel de aandacht op te vestigen, dat dergelijke verschijnselen zich voordien ook in Europa bij herhaling schijnen te hebben voorgedaan. Zoo — om niet al te ver in de geschiedenis terug te gaan — in 1767 in Dibbesdorf in het huis van een zekeren Anton Kettelhut ([3]).

Dit geval — een nagenoeg volkomen analogon van de spookhistorie te Hydesville en Rochester — trok de aandacht van o. m. Lessing. In tegenstelling met vele andere geleerde tijdgenooten ontkende hij geenszins à priori de mogelijkheid dat men hier met een spiritistisch verschijnsel te doen zou kunnen hebben. Integendeel, Lessing nam hier een zeer voorzichtige, gematigd critische houding aan. Hij wist dat er vele dingen tusschen hemel en aarde zijn, waarvan vele filosofen van zijn (en onzen) tijd zelfs nog niet eens gedroomd hadden (hebben).

In die dagen vermochten echter spookhistories blijkbaar nog niet die algemeene belangstelling te verwekken als een tachtig jaar later, toen de tijden blijkbaar „vervuld" waren.

De groote belangstelling voor de verschijnselen te Hydesville (Rochester), welke door duizenden als uitingen van de geesteswereld beschouwd

---

(2) Het meest uitgebreid in : « De ontbrekende schakel in het modern spirit(ual)isme », door A. L. Underhill-Fox, vertaald door D. Buysman; A'dam, Cohen Zonen.

(3) Zie Karl Kiesewetter : « Klopfgeister vor dem Jahre 1848 » in : « Sphinx », 1890, II, pag. 224 e. v.

werden, bleef niet tot Amerika beperkt; zij openbaarde zich weldra ook in Europa. Verschillende personen — waaronder vele van naam — begonnen een onderzoek in te stellen met betrekking tot den aard en het wezen dezer verschijnselen.

In ons land was het o.a. de majoor J. Revius, van wiens hand verschillende brochures over dit onderwerp verschenen.

Ook dient hier de naam van den medicus Hoek genoemd te worden — een destijds te den Haag algemeen bekend en geacht geneesheer, lijfarts van koningin Sofie — die onder zijn patienten enkele van die raadselachtige personen meende ontdekt te hebben als de gezusters Fox schenen te zijn, en in wier tegenwoordigheid zich allerlei eigenaardige verschijnselen heetten voor te doen. Men noemde deze personen media en definieerde het woord medium als middelaar tusschen deze (onze) wereld en die der geesten.

De moderne parapsychologie heeft dit woord gehandhaafd, doch ziet in een medium in eerste instantie niet meer dan een met supernormale vermogens begaafd persoon.

Bekende Nederlandsche onderzoekers uit die dagen waren voorts de chirurg H. Becht, Siemeling, S. K. Thoden van Velsen e. a.

Ofschoon hun belangstelling in de eerste plaats naar de spiritistische verschijnselen uitging, zoo hielden zij zich nochtans ook met de studie van andere supernormale verschijnselen bezig, alsmede met het probleem van het z.g. mesmerisme.

Hun publicaties prikkelen hier en daar tot hevig verzet. Meestal kwam dit van de zijde van menschen die a priori oordeelden en er over schreven, alvorens de zaak onderzocht te hebben. De arts Donkersloot opperde in : „De Geneeskundige Courant" van die dagen de meening, dat majoor Revius slechts over een homoeopathische dosis hersenen te beschikken zou hebben. D. Lubach deed in 1853 te Haarlem een brochure tegen het spiritisme verschijnen, hetwelk hij daarin „een verderfelijke richting des tijds noemde". Ook anderen deden dergelijke publicaties het licht zien, waarin als regel veel bestrijding en weinig kennis van het onderwerp te vinden is.

In Frankrijk was het bovenal de paedagoog L. H. V. Rivail die hier als pionier optrad. Hij ontwierp een uitvoerige theorie betreffende de inwerking der „geesten" (spirits) op de levenden, ja zelfs een geheele levensbeschouwing, waaraan hij den naam van spiritisme gaf, een woord dat „ingeslagen" heeft.

Hij schreef onder het pseudoniem Allan Kardec, en zijn geschriften wer-

den door honderdduizenden gelezen. Zij vonden vertalers in de onderscheidene cultuurstaten. In ons land was het J. G. Plate die vele der geschriften van Allan Kardec vertaalde.

Ook de predikant S. F. W. Roorda van Eysinga — wiens gedachten, volgens Abr. Kuyper („De Engelen Gods", 1902, pag. 6) diep gaan en wiens stijl onwillekeurig meesleept — interesseerde zich sterk voor Kardec's geschriften, zooals uit zijn onderscheidene publicaties blijken moge.

Ook in Engeland telde het spiritisme weldra zijn aanhangers bij duizenden. Ongetwijfeld heeft in dat land het Schotsche medium D. D. Home er veel toe bijgedragen de aandacht op de supernormale verschijnselen te vestigen.

In Home vonden enkele geleerden een geschikten proefpersoon voor wetenschappelijk onderzoek.

Als een der eersten, die een dergelijk onderzoek ter hand nam, dient de beroemde Engelsche scheikundige William Crookes genoemd te worden, die omstreeks 1865 belang was beginnen te stellen in het onderzoek der mediamieke verschijnselen.

In een reeks artikelen, verschenen tusschen de jaren 1870 en 1875 in het : „Quarterly Journal of Science" publiceerde hij het resultaat van zijn, zich over een tijdvak van enkele jaren uitstrekkende onderzoekingen met Home en anderen. Waar dit positief was, verwekte het groot opzien in een wereld, waarin het meerendeel der geleerden onder den invloed van het Duitsche energetisch monisme stond, waarin weinig of geen plaats is voor supernormale verschijnselen.

Tot de belangrijkste en best geconstateerde verschijnselen door Crookes bij Home, reken ik die der z.g. gewichtsveranderingen van voorwerpen. Waar Crookes' geschrift : „Researches in the phenomena of spiritualism" (London, J. Burns, 1874) — een verzameling overdrukjes der artikelen uit het genoemde tijdschrift — niet meer algemeen toegankelijk is, verwijs ik voor deze proeven naar H. N. de Fremery's : „Handleiding tot de kennis van het Spiritisme" (Bussum, C. A. J. van Dishoek, 1904).

Het voorbeeld van Crookes, en de positieve resultaten, waartoe zijn onderzoek geleid had, prikkelden tot navolging, waarbij de onderzoekers zich niet slechts bleven bepalen tot de z. g. fysisch-mediamieke verschijnselen (objectieve metapsychica) doch zich mede gingen interesseeren voor wat de

Fransche parapsychologen (metapsychici) noemen „de subjectieve metapsychica" : het onderzoek der helderziendheid in tijd en ruimte, der overdracht van gedachten, langs anderen weg dan dien der normale zintuigelijke kanalen, der verschijnselen van splitsing der persoonlijkheid, enz.

In deze jaren werd de wetenschap geboren welke wij thans kennen onder de namen psychical research, metapsychica en parapsychologie en welke wij wel moeten weten te scheiden van het spiritisme.

In mijn e. v. artikel voor dit tijdschrift zal ik de verhouding „parapsychologie en spiritisme" nader uiteenzetten en mijn eigen standpunt in dezen weergeven.

Op 6 Januari 1882 werd te Londen een door Prof. Barrett bijeengeroepen conferentie gehouden, waarin de wenschelijkheid van de oprichting van een vereeniging tot bestudeering der supernormale verschijnselen werd betoogd, de organisatie van wetenschappelijke bestudeerders der transcendentale psychologie (psychical research), terwijl op 20 Februari van hetzelfde jaar — 1½ maand later dus — deze vereeniging geconstitueerd werd.

De eerste voorzitter der vereeniging was Prof. Henry Sidgwick, die in zijn eerste toespraak als zoodanig tot de leden van het genootschap o.m. zeide:

„...... Wij moeten niet verwachten door een enkel bewijs, hoe volmaakt dit ook zij, een besliste uitwerking op het gezond verstand der menigte te zien in de richting waarin wij streven. De wetenschappelijke ongeloovigheid heeft zoolang kunnen groeien, en heeft zoovele en zoo sterke wortels, dat wij haar alleen kunnen dooden — indien wij daartoe al in staat zijn wat betreft deze vraagstukken — door haar levend onder een stapel van feiten te begraven. Wij moeten voortgaan „steeds door te hameren,,' zooals Lincoln zeide : wij moeten feit op feit stapelen, proef aan proef schakelen, en ik zou zeggen niet te veel met ongeloovige buitenstaanders over de afdoendheid van één daarvan twisten, doch vertrouwen, dat de massa bewijzen wel zal overtuigen. De hoogste graad van bewijskracht, welke wij uit een gegeven verslag van onderzoekingen kunnen putten, wordt natuurlijk beperkt door de betrouwbaarheid van den onderzoeker zelf. Wij hebben alles gedaan wat wij kunnen, wanneer den criticus niets anders overblijft dan te beweren, dat de onderzoeker zelf bedrog heeft gepleegd. Maar hij zal dan ook slechts dan met deze bewering komen aandragen, wanneer hem geen andere overblijven. Wij zullen, hoop ik, het ons tot plicht stellen geen enkel bewijs voor het publiek te brengen, dat niet tot op dit punt van onweerlegbaarheid is opgevoerd."

Bijna 47 jaren zijn verloopen sinds Prof. Sidgwick deze woorden sprak. In deze 47 jaren is de S(ociety) (for) P(sychical) R(esearch) uitgegroeid tot datgene wat zij thans is : een der meest toonaangevende wetenschappelijke lichamen in zake de studie der supernormale verschijnselen en vermogens. Mannen van wereldreputatie — zooals Crookes, Lodge, Bergson, Richet en Driesch — hebben in den loop der jaren, na Sidgwick, in den presidentszetel van het genootschap plaatsgenomen. In zijn sfeer heeft zich het werk : „Human Personality and its survival of bodily death"(4) van het genie F. W. H. Myers ontwikkeld, een boek dat nog steeds aan de spits staat der parapsychologische litteratuur.

Onder de beproefde leiding dezer geleerden is door de wetenschappelijke werkers der vereeniging het bewijs geleverd, dat de mensch beschikt over nog andere vermogens dan zijn normale, is het geloof, dat wij over nog andere organen beschikken dan ons uit cellen opgebouwd lichaam aannemelijk gemaakt, terwijl zeer velen mede de overtuiging zijn toegedaan, dat door het genootschap het bewijs is geleverd, dat de menschelijke persoonlijkheid na den dood van het lichaam in een meta-organisme blijft voortbestaan.

Wij kunnen gerust zeggen, dat de geweldige vooruitgang welke de parapsychologie, vooral in het laatste decennium, te boeken heeft, voor een belangrijk deel aan den arbeid der S. P. R. te danken is.

Inderdaad, deze vooruitgang is geweldig.

Wie het Duitsche : „Zeitschrift für Parapsychologie" kent, weet, welk een keur van geleerden daaraan medewerkt. Van hen noem ik hier (een willekeurige greep) Eugen Bleuler, Hans Driesch, August Messer, Traugott, Oesterreich, Charles Richet en Karl Schneider, mannen wier namen tot verre over de grenzen van hun vaderland bekend zijn.

Wij weten van vele der hier genoemde hoogleeraren, dat zij bij herhaling hoofdstukken uit het gebied der parapsychologie voor hun studenten behandelen.

Waar zij als auteurs van leerboeken der psychologie optreden, wijden zij belangrijke deelen daarvan aan de parapsychologie. Men zie in dit verband o. m. Driesch's : „Grundprobleme der Psychologie" (Reinicke, Leipzig, 1926) en Messer's : „Einführung in die Psychologie' (Meiner, Leipzig, 1927).

Verwondering kan dit alles geenszins baren, wanneer wij bedenken hoe

---

(4) Van dit werk is in 1919 een « abridged edition » verschenen, welke door Nico van Suchtelen in het Nederlandsch vertaald is en uitgegeven werd in 1921 bij de Mij v. Goede en Goedk. Lect. te Amsterdam.

deze steen, die eenmaal door de bouwmeesters verworpen werd omdat zij meenden dat hij niet paste, thans gebleken is een hoeksteen te zijn van den tempel der wetenschap. Psychologie, biologie, geneeskunde, ethnologie, theologie en wijsbegeerte gaan meer en meer hun voordeel doen met de uitkomsten der onderzoekingen der parapsychologen, gelijk ik in dit tijdschrift t.z.t. nader uiteen hoop te zetten. Dat o. a. Driesch dit ten volle erkent moge blijken uit een passage zijner rede bij het aanvaarden van het ambt van voorzitter der Society for Psychical Research (1926), door de redactie van dit tijdschrift als motto gebezigd.

Thans rijst de vraag hoe het met de studie der parapsychologie in ons eigen land gesteld is. Ik geloof deze vraag volkomen naar waarheid beantwoord te hebben, wanneer ik zeg, dat deze studie in ons land dringend bevordering van noode heeft.

Beoefenaren der parapsychologie zijn in ons land nog zeer dun gezaaid, en de belangstelling voor deze jonge loot aan den boom der psychologie in het woud der wetenschap is nog bij lange niet dat, wat zij zijn kon.

Nochtans bestaat er belangstelling voor onze jonge wetenschap ; en zij is steeds groeiende.

Ik geloof zonder eenige overdrijving te kunnen zeggen, dat er in ons land ettelijke duizenden zijn, die behoefte hebben aan neutrale en wetenschappelijke voorlichting op dit gebied.(5)

De bestaande tijdschriften van het ongetwijfeld vrij groote aantal spiritisten, theosofen, anthroposofen en andere leden van z. g. „occultistische" ge-

---

(5) Dit blijkt wel duidelijk uit het feit dat verschillende groote dagbladen geregeld artikelen over parapsychologie opnemen.

In het « Algemeen Handelsblad » verzorgt Frits van Raalte een rubriek : « Uit de occulte wereld »; H. A. L. (esturgeon) schrijft reeds jaren zeer goede feuilletons over deze onderwerpen in « De Nieuwe Courant »; onze medewerker C. P. van Rossem publiceerde opstellen over parapsychologie in het « Haagsch Maandblad » en de « Haagsche Post ».

Van de hand van schrijver dezes verschijnt wekelijks in de « Nieuwe Arnhemsche Courant » een « Parapsychologischen Brief » (reeds meer dan honderd dezer feuilletons zijn gepubliceerd), voorts is hij (para-)psychologisch medewerker aan o. m. : « Het Vaderland » en de « Nieuwe Rotterdamsche Courant », terwijl ook zijn in 1926 bij H. P. Leopold's U. M., den Haag, verschenen driedeelige : « Beknopte Handleiding der Psychical Research » zich weldra in een algemeene belangstelling mocht verheugen. Zou dit alles mogelijk zijn, indien zich in het Nederlandsche publiek niet de behoefte deed gevoelen aan neutrale, (populair-)wetenschappelijke voorlichting ? Er zijn nog vele andere teekenen welke hierop wijzen.

nootschappen dat ons land telt, zijn om meer dan een reden niet in staat deze behoefte te bevredigen.

In de eerste plaats alreeds hierom niet, omdat elk dezer groepen zich slechts met een onderdeel der parapsychologie bezighoudt. (6)

Voorts doen zij dit over het algemeen op een wijze, welke het moderne wetenschappelijke denken geenszins vermag te bevredigen, niet het minst op grond van het feit, dat velen der leiders dezer groepen „occultisten" een bedenkelijk gebrek aan kennis op het gebied van het ons bewuste en het ons onbewuste zieleleven vertoont, omdat zij leeken zijn op de gebieden der psychologie en der aan haar verwante wetenschappen...

Onder deze omstandigheden kan m. i. een tijdschrift als dit in elk opzicht op bestaansrecht bogen.

En dit te meer, waar... — het spijt mij dit te moeten zeggen, maar de waarheid bovenal — de : „Mededeelingen der Nederlandsche Studie-Vereeniging voor Psychical Research," en met haar dit genootschap, in geenen deele aan de gestelde verwachtingen hebben beantwoord.

Moge de administratie weldra een groot aantal abonné's op dit tijdschrift kunnen boeken. De redactie, en haar met zorg gekozen medewerkers, zullen zekerlijk niets onbeproefd laten dat kan leiden tot verwezenlijking van het ideaal, dat bij de oprichting van dit tijdschrift voorstond : bevordering der studie der parapsychologie in Nederland tot heil der Nederlandsche wetenschap en cultuur.

T.

Bedenkt, dat dit 1e nummer U slechts een zeer oppervlakkig denkbeeld geeft van het vele goede, dat Redactie en Medewerkers U in den loop der jaargangen hopen te bieden.

(6) Zoo de spiritisten met de vraag in hoeverre de geestenhypothese een redelijke verklarings-hypothese is voor enkele groepen supernormale verschijnselen; theosofen met het probleem der helderziendheid in zijn meest vollen omvang......

Plato en het Occultisme

door Dr. K. H. E. de JONG.

De uitdrukking „Occultisme" wordt op zoo uiteenloopende wijze gebezigd, dat wij hier, zij het dan ook slechts onvolledig, eerst moeten aangeven, hoe zij behoort te worden opgevat. De grondbeteekenis van het latijnsche woord „occultus" d.w.z. verborgen en het feit, dat de mensch het belangrijkste voorwerp van studie is voor den mensch, vormen daarbij ons uitgangspunt.

Occultistisch is de opvatting, dat onze ziel d.w.z. datgene wat denkt, wil en gevoelt, zekere geheimzinnige en vrijwel onberekenbare krachten bezit, zooals blijkt bijv. uit de mentale suggestie, de helderziendheid, de verschijningen van levenden.

Occultistisch is het, om, met het oog op de verschijningen van afgestorvenen en geestencommunicaties, te beweren, dat onze ziel na de ontbinding van ons uit cellen opgebouwd lichaam voortbestaat of althans kan voortbestaan.

Occultistisch is het, om, in aansluiting hieraan en waarde hechtende aan zekere visioenen en openbaringen, aan te nemen dat er, ook buiten de overledenen om, zielewezens bestaan zonder uit cellen opgebouwde lichamen, als elementalen, demonen, goden.

Ruimer genomen, is het ook occultistisch, om uit allerlei materieele gegevens, buiten physieke of scheikundige werkingen om, de geheimen van ons lot te willen ontsluieren bijv. uit den stand der sterren of, zooals in de oudheid zeer gebruikelijk was, uit de gevormdheid van de lever bij offerdieren.

Voorts worden ook zekere speculaties met getallen en wiskundige figuren, zooals ze oudtijds voornamelijk door de Pythagoreëen werden beoefend, tot het occultisme gerekend.

Laten wij nu nagaan, hoe de beroemde denker (1), die zijn invloed echter grootendeels aan zijn fantasie en artisticiteit te danken heeft, tegenover het occultisme stond. Het onderwerp uit te putten is hierbij ons doel niet.

In zijn — blijkbaar op lateren leeftijd geschreven — dialoog Timaeus, die van al zijn werken in de oudheid het meest de aandacht trok, zet hij uiteen, hoe God de wereld schiep en de uitwerking ervan aan verscheidene ondergoden opdroeg.

De vorming van den mensch wordt uitvoerig beschreven en o.m. p. 71a beweerd, dat de lever tot bemiddeling tusschen het redelijke en het „begeerende" gedeelte der ziel dient. Dit laatste toch, uiteraard niet voor redelijke overwegingen vatbaar, moet door beelden en fantasieën worden geleid en tot dat doeleinde laat de van de rede uitgaande kracht op het gladde oppervlak der lever als op een spiegel allerlei beelden verschijnen. Het gedeelte der ziel, dat rondom de lever is gelocaliseerd, geniet in den slaap de gave der helderziendheid, daar het aan rede en inzicht geen deel heeft. Wij geven nu verder aan Plato het woord p. 71d-72c : ([2]).

„Diegenen toch, die ons samenstelden (de ondergoden) waren aan de opdracht van den Vader gedachtig, toen hij hun opdroeg, het sterfelijk geslacht zoo voortreffelijk mogelijk te maken en verhieven om die reden ook het minderwaardige van ons, opdat het eenigszins met de waarheid in aanraking zou komen en legden in dat gedeelte het divinatorische. Een afdoend bewijs, dat God aan het van inzicht verstoken gedeelte des menschen de zienersgave schonk, ligt in het feit, dat niemand, die bij zijn verstand is, deel heeft aan de goddelijke en ware zienersgave, maar slechts dan, wanneer de slaap hem het vermogen van inzicht verlamt of wanneer hij door een ziekte of door een goddelijke bezieling is verbijsterd. Maar men moet goed bij zijn verstand zijn, om, voor zoover de herinnering er vat op heeft, te begrijpen wat in slaap of waken door het helderziende en geïnspireerde wezen is gezegd, en om de beelden die gezien zijn, allen te beredeneeren en te analyseeren in hoeverre en voor wien zij iets kwaads of goeds in de toekomst, het verleden of in de tegenwoordigheid beteekenen. Het is echter niet zaak van hem, die in geestverrukking is en nog in dien toestand verkeert, het door hem zelf geziene en gesprokene te beoordeelen, maar terecht is reeds van oudsher gezegd, dat het slechts den bezonnen mensch eigen is, te handelen en zoowel het zijne als zichzelf te kennen. Van daar dan ook het gebruik, de orde der profeten aan te stellen als uitleggers van de godsspraken; sommigen noemen dezen zelven zieners (Gr. manteis), geheel en al er van onkundig dat zij uitleggers van die raadselachtige godsspraken en gezichten zijn en niet zieners maar met het volste recht profeten (d.w.z. uitleggers) van de waarzeggenden verdienen te worden genoemd. Om die reden nu is de aard van de lever aldus en bevindt zij zich op de plaats, welke wij zeiden — ter wille van de zienersgave."

Zooals men ziet, erkent Plato de realiteit der zienersgave in den droom en in zekere abnormale toestanden ; stelt ze echter, als echt dialecticus, bij het redelijke inzicht achter. Of de localisatie van het onredelijke gedeelte

der ziel bij de lever juist is, zal wel voorshands moeilijk zijn uit te maken. Zeer behartigenswaardig is echter het voorschrift, dat niet de ziener als zoodanig uitleg behoort te geven van hetgeen hij ziet of hoort : men denke slechts aan al die verwarde theorieën, ook door somnambulen en mediums, aan wie men geen divinatorische gave mag ontzeggen, zelven omtrent hunne abnormale en supernormale waarnemingen gegeven.

Hooren wij nu Plato verder :

„Het zoodanige orgaan (n.l. de lever) verstrekt bij ieder, zoolang hij leeft, teekenen van meer dan gewone duidelijkheid, maar beroofd van het leven, is het dof geworden en geeft het te duistere orakels, dan dat zij iets duidelijks beteekenen."

Hiermede verklaart Plato zich tegen de uit Babylonië afkomstige wichelarij, om uit de gevormdheid der lever bij offerdieren allerlei voorspellingen te doen, een kunst die overigens nog eeuwen lang bij Grieken en Romeinen te hulp werd geroepen, en wel voornamelijk voor oorlogsdoeleinden.

Opmerkelijk is het, dat Plato onder de negen rangen der zielen, „Phaedrus" p. 248e aan het leven van een ziener of van een inwijder in de mysteriën de vijfde plaats toekent boven bijv. dat van een dichter of artist, die de zesde innemen. In den „Politicus" spreekt hij p. 290c van hen, die „aangaande de waarzegging deel hebben aan een soort van dienende wetenschap", maar zegt ook p. 290d, dat het „geslacht der zieners van zeer grooten eigendunk is vervuld". In zijn omslachtig werk over den „Staat" luidt het II p. 364b-365a geringschattend : „Bedelpriesters en wichelaars zwerven langs de deuren der rijkelui rond en praten hun aan dat zij van de goden de macht verkregen om door offers en tooverzangen de slechte daden van iemand of van zijn voorouders met plezier en feesten te verzoenen, en, wanneer men een vijand wil deeren, tegen een kleine vergoeding, een rechtschapene zoowel als een booswicht schade toe te brengen, daar zij, naar hun beweren, de goden door zekere bezweringen en tooverboeien kunnen overhalen om hun ter wille te zijn... ze komen met een heel pak boeken aanzetten van Musaeus en Orpheus, de spruiten der Maangodin en der Muzen, naar zij beweren, volgens welke zij offers verrichten en zij overreden niet alleen partikulieren, maar ook geheele staten, dat er bevrijdingen en reinigingen zijn van misdaden, zoowel voor de nog levenden als ook voor de gestorvenen, door offers en gezellige feestjes, welke zij dan „inwijdingen" noemen, die ons van de ellende ginds verlossen, terwijl diegenen, die niet geofferd hebben, een verschrikkelijk lot wacht." Er knoopte zich nl. sinds ongeveer het begin der zesde eeuw v. Chr. aan de mythische figuur van den zanger Orpheus een ge-

heele litteratuur vast, die in hooge mate een magisch karakter droeg en een theosophische verlossingsleer met aansporing tot een ascetische leefwijze bevatte. Wij mogen hier niet nalaten, op te merken, dat ook Plato, zooals uit meer dan één zijner dialogen blijkt, zich aan den invloed der Orphische geschriften geenszins heeft kunnen onttrekken.

In den „Euthydemus" maakt Plato p. 290a ter loops melding van een „kunst der bezweringen", die „eene betoovering is van slangen, spinnen, schorpioenen en andere dieren en van ziekten" ; uitvoeriger echter is hij in zijn laatste werk „De wetten" over de schade, door vergif of toovenarij toegebracht, XI p. 932e-933e :

„Het feit, dat er twee soorten van vergiftiging onder het menschelijk geslacht gebruikelijk zijn, maakt de uiteenzetting hieromtrent langdradig. De eene n.l.... is die, welke op natuurlijke wijze door lichamelijke middelen den lichamen schade berokkent, de andere die, welke door middel van zekere toovenarijen, bezweringen en de zoogenaamde boeiïngen werkt en zoowel aan de boosdoeners de overtuiging geeft, dat zij iets diergelijks vermogen, als aan anderen het geloof, dat zij in de ergste mate door diegenen, die vermogen te tooveren, schade lijden. Het is niet gemakkelijk, er achter te komen, hoe het met deze en diergelijke dingen eigenlijk gesteld is, noch, als men er achter kwam, anderen daaromtrent op overtuigende wijze in te lichten. En ook loont het de moeite niet, menschen, die om diergelijke redenen argwaan tegen elkander koesteren, te willen voorlichten, en als ze bij geval wassen beeldjes, 't zij bij hunne deuren, 't zij bij driesprongen, 't zij bij de grafmonumenten hunner ouders zien, hen aan te sporen, niets om al dat soort dingen te geven, daar ze toch geen duidelijk inzicht dienaangaande hebben. Wij maken de wet in kwestie tweeledig en gaan in de eerste plaats iemand — op welk van beide manieren hij ook trachte schade te berokkenen — verzoeken en aansporen en aanraden niet te probeeren iets dergelijks te doen en niet het gros der menschen, als kinderen schrik aan te jagen en bang te maken, noch ook den wetgever en rechter te noodzaken de menschen van diergelijke angsten te genezen, daar in de eerste plaats hij, die probeert in dier voege schade te berokkenen, niet weet wat hij doet, zoowel wat de lichamen betreft als hij geen verstand heeft van geneeskunde als wat de tooverijen betreft, wanneer hij geen wichelaar of uitlegger van teekenen is. De wet dan aangaande vergiftiging en tooverij luide aldus : Indien iemand door vergif een ander persoonlijk of diens slaven geene doodelijke schade toebrengt, maar zijn kudden of bijenkorven hetzij eenige andere hetzij doodelijke schade berokkent, moet hij, wanneer hij een geneesheer is en wegens giftmengerij wordt veroordeeld, met den dood

worden gestraft ; als hij echter een leek is, moet de rechtbank uitmaken welke straf of boete hij dient te ondergaan. Als iemand echter den indruk maakt van door tooverboeien of aantrekkingen of zekere bezweringen of door welke hekserijen van dien aard ook, schade te hebben berokkend, moet hij, als hij een wichelaar of uitlegger van teekenen is, sterven, als hij echter zonder kennis van wichelarij wegens tooverschade wordt veroordeeld, moet ook aangaande hem de rechtbank schatten, welke straf of boete hem haars inziens moet worden opgelegd."

„Zooals men ziet, is hier ook sprake van het aloude en vrijwel overal verspreide geloof, dat men, door een beeldje van iemand te maken en er allerlei ceremonieën mee te verrichten, die persoon vermag schade toe te brengen en zelfs te dooden (envoûtement), een geloof, dat in de laatste tijden door de proeven welke A. de Rochas, Tischner e.a. met de zg. uittreding der gevoeligheid hebben genomen, toch eenigen steun schijnt te krijgen. Plato erkent, dat het moeilijk is er achter te komen hoe het met deze en diergelijke dingen eigenlijk gesteld is, al beschouwt hij toch ontegenzeggelijk de wichelaars als deskundigen in dezen. Of nu hetgeen hij hier en in de bovenaangehaalde passage van den „Politicus" omtrent de wichelaars (Gr. manteis) als deskundigen zegt, goed te rijmen valt met hetgeen in de bovenaangehaalde Timaeusplaats te lezen staat, dat nl. niet de zieners (Gr. manteis) maar veeleer de profeten (uitleggers) verstand hebben van hetgeen in droom of ekstase wordt waargenomen, moeten diegenen uitmaken, die van een „systeem der Platonische philosophie" spreken. Zeker is het, dat Plato eene, zooals wij het noemen, wetenschappelijke verklaring van het envoûtement en andere magische praktijken niet heeft beproefd te leveren ; hem is het hierbij uitsluitend om het ethische te doen, vooral om, zooals men gewoon is te zeggen, het staatsbelang. Overigens lijkt het ons vrij naïef, een kwaadwillige vaderlijk te vermanen, zijn evenmenschen geen schrik aan te jagen of eenige andere schade te berokkenen. Wel is waar kan men als verzachtende omstandigheid voor Plato aanvoeren, dat hij niet de laatste hand aan dit werk van zijn hoogen ouderdom — hij stierf immers op tachtigjarigen leeftijd — heeft kunnen leggen.

Het is bekend, dat Plato het grootste belang stelde in het lot onzer ziel na den dood en dat hij er zijn meest artistieken dialoog, den „Phaedo" aan heeft gewijd. Wij vinden daarin p. 81 een betoog, dat de ziel, die zich overgeeft aan aardsche lusten en genietingen, maar een afkeer heeft van het intelligibele en onzichtbare, gegrepen is door het lichamelijke, hetwelk de omgang

met en de groote zorg voor het lichaam in haar heeft vast doen groeien. Om weer Plato zelf te laten spreken :

„Men moet aannemen... dat dit (lichamelijke) neerdrukkend en zwaar en aardsch en zichtbaar is. Een zoodanige ziel, die dit heeft, wordt bezwaard en weer naar het zichtbare oord getrokken uit vrees voor het onzichtbare en voor den Hades (de andere wereld), naar het heet, om de monumenten en de graven rondwarend, rondom welke dan ook zekere schaduwachtige beelden van zielen zijn gezien. Zulke verschijningen komen van zoodanige zielen, die niet zuiver van het lichaam zijn gescheiden, maar deel hebben aan het zichtbare, weshalve zij ook gezien worden."

Hieruit blijkt, dat Plato onbevooroordeeld genoeg was, om de realiteit van „spookverschijningen" te erkennen, wier ontstaan hij dan ook langs theoretischen weg tracht aannemelijk te maken.

Ook bij de oude Grieken kwam het voor, dat men de dooden opriep hetzij om orakelspreuken te verkrijgen hetzij voor andere doeleinden. Plato zelf maakt van doodenbezweerders melding in het bovengenoemde werk : „De wetten", en wel in X p. 909a-c, als volgt :

„Wie het bestaan van goden of hunne voorzienigheid loochenen of gelooven dat ze te verbidden zijn en voorts tot het beestachtige vervallen en, de menschen verachtende, velen van de levenden verleiden door te beweren de gestorvenen op te roepen en te beloven de goden over te halen, d. w. z. ze door offers en gebeden en bezweringen betooverende, en op die manier zoowel partikulieren als geheele families en steden ter wille van het geld probeeren te gronde te richten — wie hieraan blijkt schuldig te zijn, dien veroordeele de rechtbank om, overeenkomstig de wet, in de gevangenis in 't binnenland te worden opgesloten, en dat nooit eenig vrij persoon toegang tot hem hebbe en dat hij de voeding, hem door de mannen der wet bepaald uit handen van slaven ontvange ; als hij sterft dan moet men hem buiten de grenzen werpen en hem de begrafenis ontzeggen. En als een vrije hem helpt begraven, dan mag wie maar wil hem wegens goddeloosheid aanklagen."

Wie deze passage met de boven uit hetzelfde werk aangehaalde vergelijkt, zal het toch wel zonderling vinden, dat de gevangenisstraf wordt geëischt voor diegenen, die eene geheele stad trachten te gronde te richten, maar de doodstraf voor hen, die aan een bijenkorf eene niet-doodelijke schade toebrengen. En ook valt het niet te loochenen, dat de man, die door zoovelen de grootste denker van Griekenland wordt genoemd, zich door bigotterie en staatsfanatisme op de treurigste wijze heeft laten verblinden. Een philosoof, die zijn leeringen met hulp van de politie wil opdringen — smadelijker kan

het niet. En al is het voor Plato zelf eene verzachtende omstandigheid, dat hij niet de laatste hand aan dit werk heeft kunnen leggen, een zware verantwoordelijkheid blijft op hen rusten, die zulk verward en verderfelijk geschrijf — men denke slechts aan de geloofsvervolgingen en heksenprocessen — gedurfd hebben te publiceeren.

Waarom was Plato toch zoo op de doodenbezweerders gebeten? Waarom verwijt hij hun beestachtigheid? Wij vermogen met den besten wil ter wereld het „beestachtige" van de doodenoproeping niet in te zien. De doodenbezweerders waren voorts geenszins algemeen geminacht. Aanzienlijke personen en heerschers hebben de hulp van doodenorakels ingeroepen. ([3]) Toen in den tempel, waarin men den Spartaanschen prins Pausanias van honger had doen omkomen, spookverschijningen plaats vonden, ontbood de Spartaansche regeering doodenbezweerders, die door een offer het schimbeeld uit het heiligdom verdreven. Waarom, wij vragen het nog eens, toont Plato zich zoo onverbiddelijk tegen de doodenbezweerders?

Het antwoord hierop moet hoofdzakelijk hierin worden gezocht, dat het Plato bij de vraag, welk lot 's menschen ziel aan gene zijde wacht, niet zoo zeer om de waarheid te doen was als wel om de uitwerking, die de kennis aangaande het lot der overledenen op de levenden zou kunnen hebben. In zijn „Staat" polemiseert hij bijv. hevig tegen Homerus, III, p. 386b-387c, omdat deze beroemde dichter het verblijf in het doodenrijk als geenszins benijdenswaardig schildert en wil dan ook de Homerische gedichten uit zijn ideaalstaat verbannen zien. Er mag immers geen voorstelling van het hiernamaals worden gegeven, die de krijgslieden zou beletten, den dood met alle genoegen te gemoet te treden. En als nu eens, bij die doodenoproepingen, bleek, dat, zooals vele primitieve volkeren, ja zelfs volkeren van een meer verfijnde beschaving gelooven en ook enkele hedendaagsche occultisten op grond van allerlei proefnemingen en ervaringen verzekeren, de gewelddadig omgekomenen aan gene zijde in een jammerlijken toestand verkeeren?

Plato zelf heeft, zooals bekend, zijn best gedaan allerlei aangaande het doodenrijk te fantaseeren. Hij zegt daarbij wel is waar, Phaedo p. 114d uitdrukkelijk, dat het een verstandig man niet past, te verzekeren, dat het werkelijk in het hiernamaals zòò is als hij uiteenzet, maar hij verklaart toch aldaar, te gelooven, dat het lot der overledenen bepaald wordt door ethische factoren, hetgeen in dezen feitelijk wil zeggen, door wat Plato zelf voor goed en rechtschapen hield. Nu moge die houding van Plato — ethicus van meet af aan — begrijpelijk en in zeker opzicht zelfs respectabel zijn : wetenschap-

pelijk, d. w. z. de waarheid, of duidelijker gezegd, de feiten boven alles in eere houdende, kunnen wij haar niet noemen.

Plato heeft voorts herhaaldelijk getracht, de „onsterfelijkheid" der ziel aan te toonen en er is al zooveel hieromtrent geschreven, dat wij geen roeping gevoelen er nog eens over uit te weiden. Alleen kunnen wij niet nalaten, uiting te geven aan het booze vermoeden, dat bij Plato's afkeer van de doodenbezweerders ook een zekere jalousie de métier een rol speelde ; de goddelijke Plato zal immers er toch wel een flauw besef van hebben gehad, dat de doodenbezweerders allicht betere bewijzen voor het voortbestaan der ziel vermochten te leveren dan hijzelf voor de onsterfelijkheid.

Plato betoogde, dat de ziel niet alleen een voort- maar ook een voorbestaan had en verkondigde herhaaldelijk de Pythagoreïsche leer der reïncarnatie. Er is wel eens beweerd, [4] dat de reïncarnatie bij Plato slechts figuurlijk moet worden opgevat, aangezien hij zich aangaande die leer in bijzonderheden tegenspreekt, maar wij kunnen dit argument niet als geldig beschouwen. Ten opzichte van de zg. ideeënleer spreekt Plato in de verschillende dialogen zich zelf nog veel meer tegen en toch zal wel niemand er aan twijfelen, dat de ideeënleer echt Platonisch is, zij het dan wellicht niet van Plato zelf afkomstig. En ook anderszins is er bij Plato, zooals wij gezien hebben, aan inconsequenties geen gebrek. Wij behoeven er niet aan te twijfelen, dat Plato de reïncarnatie aannemelijk achtte, al heeft hij zich ook bij de behandeling van dit vraagstuk allerlei grappen veroorloofd, als wanneer hij bijv. Phaedo 81 vlg. beredeneert, dat de slaven van het zingenot waarschijnlijk in ezels en diergelijke dieren, de geweldenaars in roofdieren, de burgerlijk-deugdzamen in een tam en gezellig soort van dieren, als bijv. bijen zullen overgaan .

Herhaaldelijk heeft Plato het over de goden en demonen. De laatsten beschouwt hij als bemiddelaars tusschen goden en menschen ; van hen hangt de geheele waarzeggerij af en de kunst der priesters aangaande de offers en inwijdingen en bezweringen en de geheele wichelarij en toovenarij, Conv. p. 202e-203a. Dat zekere geleerden van onzen tijd, voor wie de mensch het hoogste van alle zielewezens is, met de Platonische demonologie verlegen zitten en haar bij voorkeur voor niet ernstig gemeend willen verklaren, ligt voor de hand, maar hun gezichtspunt is gedecideerd onjuist. Het antieke denken erkende uiteraard de realiteit van bovenmenschelijke wezens en er is bij Plato niets te vinden, dat met die opvatting, principieel beschouwd, in strijd is. Overigens spreekt het van zelf, dat Plato niet alles aannam, wat men van die hoogere wezens vertelde, en dat hij zich zelf ook op dit gebied allerlei fantasterijen, als bijv. aangaande den Eros, Conv. p. 203a-c ~~f. f.~~ veroorloofde.

Op het voorbeeld van de Pythagoreeën heeft Plato sterk aan bespiegelingen met getallen en meetkundige figuren gedaan. Het ligt niet in onze bedoeling en zou ook voor de meeste lezers te vermoeiend zijn, daarover uit te weiden ; slechts één voorbeeld zij dus aangehaald. In den reeds boven geciteerden Timaeus, waarin hij een kosmologie uiteen zet, betoogt hij p. 53c-55c, dat de vier hoofdstoffen, vuur, aarde, lucht en water in hun kleinste deeltjes uit stereometrische figuren zouden zijn opgebouwd, nl. het vuur uit viervlakken, de aarde uit kubussen, de lucht uit achtvlakken en het water uit twintigvlakken. Wij laten het oordeel dienaangaande gaarne aan de physici over.

Vatten wij de uitkomsten van ons onderzoek samen, dan blijkt, dat Plato over 't geheel geen afwijzende houding tegenover het occultisme heeft aangenomen. Hij stond niet, zooals vele inferieure denkers, dadelijk gereed om iets van te voren voor onmogelijk te verklaren. Zijn beschouwingen over de helderziendheid zijn ten zeerste de overweging waardig. Toch was Plato niet de man voor het gedétailleerde psychische onderzoek, zooals wij het opvatten. Afgezien van zijn wiskundigen aanleg, is Plato eerder onwetenschappelijk, ja antiwetenschappelijk te noemen. Zijn fantasie verleidde hem tot allerlei buitensporigheden en zijn ethische gepreoccupeerdheid belette hem de realiteit der feiten in haar vollen omvang te eerbiedigen.

AANMERKINGEN.

1) Het beste overzicht over de leeringen van Plato is o. i. nog altijd dat van E. Zeller in zijn groot werk « Die Philosophie der Griechen », 2 bd.

2) Wij hebben de aangehaalde passages zoo nauwkeurig mogelijk getracht over te zetten en van alle vertalingen, die binnen ons bereik vielen, bijv. die van den « Staat » van D. Burger (1849) en van M. van der Hoek (1902) partij getrokken, kunnen ons er echter niet op beroemen, alle moeilijkheden te boven te zijn gekomen.

3) Vgl. hieromtrent ons boekje „De magie bij de Grieken en Romeinen" (1921), p. 11 vlgg.

4) Vgl. bijv. O. Apelt, Plato's Dialoge Timaios u. Kritias übers. u. erl. (1919), p: 164, aanm. 101).

De Paragnostische Droom.

door Dr. P. A. DIETZ.

I.

Van af de oudste tijden tot heden toe, mogen wij zonder eenige overdrijving zeggen, heeft de menschheid de grootste belangstelling gekoesterd voor hare droomen. Bij al de volkeren der oudheid, zoowel de Oostersche als de klassieke, bestond er een officieele, priesterlijke wetenschap van droomuitlegging, een wetenschap, die zonder onderbreking zich tot in onzen tijd voortzette, maar meer en meer verviel, geleidelijk afzakte tot steeds lagere rangen der maatschappij, tot wij hare uitloopers weervinden in de droomboeken, die in derde rangs boekwinkeltjes worden verkocht — en nog meer verkocht, geraadpleegd en geloofd dan men wel denken zou.

Voor al deze beoefenaars der kunst, droomen uit te leggen, van af den in kostbaar plechtgewaad gedosten hierophant tot de waarzegster in het achterbuurtje met haar beduimeld „groot Egyptisch droomboek", stond één ding vast : de droom voorspelde de toekomst. Meestal echter in duistere taal ; de moeilijk te ontwarren symbolische voorstellingen moesten eerst worden overgezet in duidelijke woorden, vóór de droomer het begeerde doel : den blik in de toekomst, kon bereiken.

Zóó onkritisch waren echter de menschen van anno zooveel vóór Christus niet, of zij begrepen wel, dat de tallooze droomen, waarmede de menschheid nacht aan nacht bezocht wordt, nu niet allen als profetiën moesten worden opgevat. Zij begrepen wel degelijk hier te moeten schiften, en wij lezen dan ook reeds bij Homerus : hoe Zeus tweeërlei soort droomen uitzendt naar de slapende menschen ; de eene, die verlaten het verblijf der goden door de ivoren poort, dit zijn de bedriegelijke droombeelden, weerspiegelingen van ijdele wenschen en die slechts op dwaalwegen kunnen leiden ; maar een andere soort droomen bereikt de aarde door de hoornen poort, en deze laatste onthullen in waarheid den stervelingen de toekomst. Het is merkwaardig, dat de kostbaarheid der stof waaruit de droompoorten bestaan : hoorn en ivoor, omgekeerd evenredig is aan de waarde der droomen ; volgens de philologen zou dit berusten op een klankovereenkomst van de Grieksche woorden voor hoorn (keras) en vervullen (krainoo) respectievelijk van ivoor (elephas) en „bedriegen door voorspiegelingen" (elephairontai).

De verzen staan in het negentiende boek der Odyssee, vs. 562 en vlg. Zij luiden :

Want er zijn twee poorten van de wezenlooze droomen,
De eene is van hoorn gemaakt, van ivoor de andere.
Zij die door het gezaagde ivoor uitgaan
Zijn ijdel, en brengen onvervulde woorden,
Maar die uitgaan door het geschaafde hoorn
Die gaan in vervulling, als een sterveling ze aanschouwt. (1)

Toen in Europa het rationalisme doorbrak en geleidelijk het denken, eerst der ontwikkelde klassen, later ook van een deel van het volk begon te beheerschen, werd de belangstelling voor droomen van dit — in werkelijk numeriek zeer kleine — gedeelte der menschheid vrijwel tot nul gereduceerd. Men beschouwde ze als verschijnselen zonder diepgaande beteekenis, niet waard ernstig bestudeerd te worden. „Droomen zijn bedrog", was de populaire uitdrukking van deze opvatting.

Zooals in zooveel andere opzichten, is ook hierin een radicale verandering gekomen in het laatst der negentiende en het eerste kwartaal der twintigste eeuw. Een nieuwe wetenschap van den droom ontwikkelde zich, en doorleefde in korten tijd een verrassende bloei. De belangstelling in deze altijd-geheimzinnige, eerst overschatte, toen verachte en verwaarloosde functie van den menschelijken geest bleek onverflauwd. Toen eenmaal FREUD in het jaar 1900 zijn „Traumdeutung" in het licht had gegeven, kreeg de studie der droomen plotseling zulk een geweldige stoot, dat het resultaat welhaast met een lawine mag worden vergeleken, als men de literatuurlijsten over ons onderwerp na 1900 inziet. FREUD toonde aan hoe in onze droomen gegevens uit een dieper, ons geheel of gedeeltelijk verborgen zieleleven, het dusgenaamde onderbewustzijn, tot uiting komen. Hij leerde ons iets van de geheimzinnige taal die zij daarbij spraken ontraadselen. Zijn theorie is, dat, in ieder onzer, wenschen leven voor een groot deel afkomstig uit het kinderlijk zieleleven, welke met de vol ontwikkelde persoonlijkheid van den volwassene in disharmonie zijn, en daarom een proces van onderdrukking, — verdringing, zooals hij het noemt — ondergaan. In dien verdrongen toestand blijven zij echter onderbewust voortbestaan, en kunnen tijdens het waakleven aanleiding geven tot de diverse verschijnselen, die men als ,zenuwziekten' pleegt samen te vatten. Tijdens den slaap echter kunnen deze wenschen, die FREUD zich als in hoofdzaak (niet uitsluitend) van sexueelen aard denkt, zich sterker doen

(1) Vertaling van Dr. K. H. E. de Jong.

gelden, wijl dan de „censuur", het denkleven onzer bewuste persoonlijkheid, met hare maatschappelijke en zedelijke eischen, werkt met verminderde kracht.

Deze bewuste persoonlijkheid staat afwijzend tegenover de wenschen, anders zouden deze immers niet verdrongen zijn. Daarom worden zij in hunne oórspronkelijke gedaante niet tot het bewustzijn toegelaten, ook niet in den droom. Zij vormen de verborgen „droomgedachte", worden echter door de censuur bewerkt. Dit is de „Traumarbeit", de droombewerking. Het resultaat dezer bewerking dringt dan als droominhoud — dus de eigenlijke droom zooals wij hem kennen — in den slaap tot ons bewustzijn door. Deze is dus een soort compromis, en het is de taak van den psychanalyticus, den patient de „droombewerking" zoo te zeggen, weer in omgekeerde richting te laten doormaken ; uit de manifeste droominhoud, de „droomgevel", weer de latente droomgedachten te construeeren. FREUD heeft zeer uitvoerige en scherpzinnige theorien opgesteld omtrent de wijze waarop deze droombewerking tot stand komt, en over het opsporen der oorspronkelijke droomgedachten. Zooals wij reeds zeiden, zijn deze volgens hem vrijwel uitsluitend uitingen van sexueele begeerten.

Men ziet, dat deze droomtheorie heel sterk verschilt van de oeroude opvatting. Deze onderscheidde, zij het ook in andere termen, eveneens een manifeste droominhoud, naast latente droomgedachten, trachtte ook langs den weg der verklaring tot deze laatste door te dringen, maar ging uit van de onderstelling, dat het onderbewuste — om de moderne term nu maar eens in de antieke voorstelling over te planten, een blik in de toekomst gedaan had. Natuurlijk kan FREUD dit niet aanvaarden. Hij eindigt dan ook zijn Traumdeutung met de vraag wel op te werpen, maar om er onmiddellijk op te antwoorden : „Daran ist natürlich nicht zu denken. So freudig man auch als bescheidener und vorurteilsloser Forscher das Bestreben begrüssen mag, auch die verpönten „okkulten" Phaenomäne in den Kreis der Wissenschaftlichen Untersuchung zu ziehen, man wird doch an der Erwartung festhalten, das diese Studien uns zwei Dinge nicht aufdrängen [1] werden : den Glauben an die Fortexistenz der Gestorbenen und den an die Erkenntnis der nicht mehr berechenbaren Zukunft."

Wij kunnen FREUD gerust gelijk geven voor negen-en-negentig-en-eenige-tienden procenten onzer droomen. Terwijl door de ivoren poort van

(1) Dit ‚aufdrängen' is karakteristiek. Het verraadt onmiddellijk de *wensch* van den grooten ontdekker van de macht van den wensch en ons zieleleven. Dit woord drukt de vrees uit voor een omverwerpen van zijn, in de grond toch in het materialisme wortelende wereldbeschouwing.

den Olympus nacht aan nacht de droomen in scharen trekken over het heir der slapers, opent zich de hoornen poort relatief maar zeer, zeer zelden. Maar nochtans bestaan zij, de „waarheidsprekende droomen". Wij zullen ze *paragnostische* droomen noemen, afgeleid van paragnosis = langs abnormalen weg — in casu buiten de werking der zintuigen om — verkregen kennis. Onder paragnosis versta ik dus deze groote afdeeling van het gebied der occulte verschijnselen, die door de Franschen veelal als *metagnomie* wordt aangeduid. Deze door BOIRAC ingevoerde, door SUDRE (Introduction à la métapsychique humaine) en RICHET meer in gebruik geraakte term heeft dit tegen, dat zij absoluut verkeerd gevormd is, zoodat zij van deskundige zijde verwerpelijk werd geacht. Metagnomie beteekent nl. zooiets als „verandering van meening".

De paragnostische droom omvat dus meer dan alleen de „voorspellende". Deze is wel is waar de meest populaire vorm dezer categorie, daaròm het meest populair, wijl de ontsluiering der toekomstige verborgenheden zeer begeerd wordt, en daarom àls het eens voorkomt, grooten indruk maakt. Maar daarnaast kennen wij ook een soort droom, die ons paragnostisch inlicht omtrent een stuk realiteit, dat met hem gelijktijdig is. Een „telepathische" respectievelijk een „helderziende" (kryptaesthetische) droom dus. Het voorkomen dezer drie, of liever twee soorten van droomen (want telepathie en kryptaesthesie zijn theoretisch en experimenteel wel, praktisch niet te onderscheiden) was aan de onderzoekers der occulte verschijnselen nimmer onbekend. Wij behoeven alleen maar te wijzen op het groot aantal, vooral telepathische gevallen, verzameld in het bekende werk „Phantasms of the Living". Maar ook aan de psychanalyseerende droomonderzoekers kon het bestaan van deze uitzonderlijke categorie op den duur niet verborgen blijven, en zoo zien wij dan in den laatsten tijd zelfs grootmeester FREUD niet meer geheel van occulte smetten vrij. In zijn twee verhandelingen „Traum und Telepathie" (Imago ; Dl. VIII, 1922) en „Die occulte Bedeutung des Traumes" (dito Dl. XI, 1925) neemt hij wel is waar een zeer aarzelende houding aan — c'est le premier pas qui coute — maar hij aanvaardt toch ten slotte een langs telepathischen weg verkregen gegeven en gebruikt het ter verklaring van een droom, als zgn. „dagrest" — stelt het hiermede dus gelijkwaardig aan een normale waarneming. De bekende psychanalyticus STEKEL gaat verder, wijdt in zijn omvangrijk werk „Sprache des Traumes" een hoofdstuk aan den voorspellenden droom en geeft onomwonden het bestaan daarvan toe.

En ook de derde van de voormannen der moderne psychotherapie, JUNG, is niet achtergebleven, en komt in zijn nieuwste werk „Ueber die Energetik

der Seele", in het hoofdstuk „Allgemeine Gesichtspúnkte zur Psychologie des Traumes" tot de belangrijke conclusie : „Als eine weitere Traumdeterminante (hieronder verstaat hij een den inhoud van droomen gedeeltelijk bepalend gegeven) musz ich das telepathische Phaenomän anerkennen. Die allgemeine That. sächlichkeit dieses Phaenomäns ist heutzutage nicht mehr zu bezweifeln."

Van de oudere psychiaters van grooten naam noem ik nog alleen maar Loewenfeld (Hypnotismus und Somnambulismus) en Forel (Der Hypnotismus), om aan te toonen, dat ook reeds vóór de periode der eigenlijke psychanalyse aan werkelijk onbevooroordeelde onderzoekers het bestaan van den paragnostischen droom of althans het droomelement niet onbekend kon blijven.

Opdat nu aan een droom een paragnostisch karakter worde toegekend moet hij aan verschillende eischen voldoen. Deze gelden trouwens niet voor den droom in het bijzonder, maar maken het criterium uit van elke waarneming, die ons bewustzijn bereikt langs een anderen dan den gewonen zintuigelijken weg, m. a. w. ook voor gedurende den waaktoestand verkregen indrukken. De conditio sine qua non is natuurlijk, dat hun inhoud in voldoende mate overeenstemt met een werkelijk, 't zij gelijktijdig plaats vindend, 't zij toekomstig gebeuren. Dat deze overeenkomst niet volledig behoeft te zijn, dat wij geen algeheele congruentie mogen en kunnen eischen zullen wij later zien. Maar daarnevens moet nog aan andere voorwaarden worden voldaan.

Ten eerste : mag de droom niet de oorzaak kunnen zijn van het later plaats hebbende feit. Wanneer eén Indianenhoofdman droomt, dat zijn vader, die in den strijd gesneuveld is, hem verschijnt, en beveelt op dien en dien dag de vijanden van zijn stam aan te vallen en hem een groote overwinning belooft, is dit geen paragnostische droom, ook al wordt de belofte verwerkelijkt. Wij hebben een dergelijk voorbeeld van groote historische vermaardheid en niet geringere historische consequentie in den droom van Alexander den Groote. Nadat deze gedurende drie jaar Tyrus belegerd had, overwoog hij ernstig het plan het beleg, dat maar geen voortgang maakte, op te heffen. Eenige dagen vóór den voorgenomen aftocht droomde hij, dat hij een satyr (satyros) zag dansen. Een zijner droomuitleggers gaf hieraan — psychanalyseerend meer dan 22 eeuwen vóór Freud — den uitleg : satyros = sa-Tyros, „Uw Tyrus. Val aan en Tyrus zal het uwe zijn". Aldus geschiedde. Maar Alexander moge overtuigd geweest zijn, dat de droom de verovering van Tyrus voorspelde, wij schrijven liever de val der jaren lang hardnekkig verdedigde stad toe aan de overtuiging van den grooten Macedoniër zelve, dat het hem dezen dag zeker zou gelukken, zoodat hij tot het uiterste doorzette.

En nu mogen wij ook niet onze ooren sluiten voor de critiek van STEKEL, die in het laatste hoofdstuk van zijn ook in 't Hollandsch vertaalde werkje „Uit de diepten der ziel" uiteenzet, hoe menige voorspellende droom dit slechts in schijn is.(1) Iemand droomt dat hij verongelukt is, b.v. op een bergtocht in een afgrond stort. Een reeds aanwezige melancholie, een ondergrondsch wroetende doodswensch kan de oorzaak hiervan zijn, maar nu kan de droom op zich zelve van den geheimen, onderdrukten wensch een openlijke overtuiging maken en de persoon wordt waaghalzig, onverschillig, of bij werkelijk dreigend gevaar onder den druk der noodlotsgedachte energieloos — en het verwachte lot treft hem in werkelijkheid.

Ten tweede : Moet in den droom meer gelegen zijn dan alleen het uitdrukken van een wensch of verwachting. Een van de verdiensten van FREUD is, dat hij aan het licht bracht, welk een groote rol de wensch speelt in de formatie onzer droomen. Daar het nu volstrekt niet uitgesloten is, dat zulk een wensch ook eens vervuld wordt, zelfs buiten ons eigen toedoen, kan zulk een wenschdroom heel sterk op een voorspellende droom gaan lijken. Dragen wij zelf ook het een en ander bij tot de verwezenlijking, wat vooral het geval zal zijn, als wij ons door den droom moreel gesterkt voelen, dan hebben wij een type, dat gedeeltelijk onder de eerste alinea valt. Ik noem dit soort droomen „verwachtingsdroom" en tot deze categorie behoorden verschillende die een groote bekendheid verwierven. Een verwachtings-droom is dus niets anders dan een wenschdroom, maar van minder naief karakter.

Ook de hooge en meer op de verre toekomst gerichte geestelijke aspiraties van den droomer zijn daarin verwerkt. Wanneer deze zich daarna verwezenlijken, zal de persoon zelf wellicht in den droom gaarne een voorspelling zien, een belofte van zijn toekomstige grootheid en geluk en hij is dit ook in zekeren, echter niet in paragnostischen zin. De „voorspelling" vloeit voort uit het besef van eigenwaarde van den droomer en zijn hoop op een groote toekomst. De welbekende bijbelsche droomen van Jozef dragen dit karakter. Hij weet zich innerlijk het genie onder zijn broeders ; maar in de realiteit is hij de jongste, dat is, in de verhoudingen die in de patriarchale wereld gelden, de minste. Geen wonder, dat hij de „meester-droomer" wordt, zooals zijn broeders hem spottend noemen, de noodzakelijke reactie op zijn uiterlijke minderwaardigheid. Door de scheuren in den mantel zijner bescheidenheid straalt zijn innerlijke hoogmoed — gerechtvaardigde trots, maar dat weten zijn broers nog niet, en ze haten hem daarom. En naievelijk-onbeschaamd

(1) Zooals wij hierboven vermeldden heeft zich later de meening van STEKEL gewijzigd.

breekt dit hoogheidsgevoel van het jeugdige genie door in zijn droomen, (1) zoo ternauwernood verhuld in al heel doorzichtige symbolen, dat ze een begrijpelijke verbittering bij de broeders opwekken : „wat verbeeldt dat verwende jongske zich wel". De korenschoven die zijn broeders binden, buigen zich voor de zijne, hij durft niet onomwonden droomen, dat zijn broers, zijn ouderen, zijn meerderen, zelf voor hem buigen, maar veel scheelt 't toch niet. En de zon, de maan en elf sterren buigen zich voor hem neder — dat vindt zelfs vader Jacob, die hem zoo lief heeft, wel wat bar ; hij berispt hem : zullen soms ik, uw moeder, en uw broeders ons voor u ter aarde komen nederwerpen ! Maar heimelijk verheugt hij zich en er leeft een groote hoop in hem op over deze zoon. Toekomst-droomen zeker, maar in den gebruikelijken zin van het woord alleen ; het is bv. niet gebeurd, dat de moeder zich voor den zoon nederwierp, want Rachel was reeds gestorven toen Jozef zijn grootheid bereikte.

Ook de vermaarde droom van Bismarck, die hij zelf belangrijk genoeg vond om, jaren later, aan keizer Wilhelm te schrijven, is een dergelijke verwachtingsdroom ; ofschoon niet uitgesloten is, dat er een paragnostisch element in verborgen is, is dit niet in voldoende mate aanwezig, om eenige bewijskracht in dien zin te hebben. Het is in het voorjaar van 1863 ; zeker wel de moeilijkste periode die de geweldige staatsman doormaakte. De oorlog met Oostenrijk, de ook in Duitschland zelf verafschuwde broederkrijg, werd voorbereid. Bismarck verhaalt : „Ik droomde, dat ik op een smal bergpad in de Alpen reed, rechts een afgrond, links een rotswand ; het pad werd al maar smaller, zoodat het paard niet verder wilde gaan ; omkeeren of afstijgen was onmogelijk wegens gebrek aan ruimte, toen sloeg ik met mijn rijzweep in de linker hand tegen den rotswand en riep God aan, de rijzweep werd oneindig lang, de rotswand stortte in elkaar als de coulis van een tooneel, en ik zag een breeden weg voor mij met een uitzicht over heuvelen en bosschen als in Bohemen ; Pruisische troepen trokken op met vliegende vaandels. In den droom bedacht ik, dat ik dit spoedig aan den keizer moest melden. Ik ontwaakte blij en gesterkt."

Merkwaardig hoe een volgeling van FREUD het noodig vindt in diens

(1) Ook Rembrandt heeft dit klaarblijklijk gevoeld. Verschillende zijner teekeningen illustreeren het onderwerp „Jozef vertelt zijn droomen" en het is merkwaardig, hoe duidelijk uit de figuur van Jozef de pedanterie spreekt; dit in verband met Rembrandts gewoonte, de verhalen van het Oude Testament, wat het uiterlijke betreft in het alledaagsche te transponeeren.

„Traumdeutung" (2e druk blad 258-260) hier nog allerlei sexueele uitleggingen met de haren bij te sleepen !

Ten derde : mag de overeenkomst tusschen droombeeld en realiteit niet te vaag zijn ; frappante détails moeten de mogelijkheid van toevallige gelijkenis uitsluiten. De veelvuldig voorkomende droomen van branden, ongelukken, natuurrampen, beduiden niets. Er gebeuren een massa dergelijke onheilen op de wereld. Zulke droomen zijn uit een paragnostisch oogpunt evenveel waard als de elk jaar regelmatig weer verschijnende voorspellingen van broodetende profeten, à la Madame des Thèbes roemruchtiger gedachtenis, die het arme menschdom niet zuinig bedenken met oorlog, aardbeving, mijnrampen, revolutie, moord op staatslieden enz. enz., — en daarom dan ook wel nooit de plank heelemaal mis slaan.

Dat deze voorwaarde nochthans niet den eisch van volkomen gelijkheid van droomscène en werkelijke gebeurtenis behoeft in te sluiten, zal een ieder duidelijk worden die het in de volgende bladzijden aan te voeren materiaal met eenigen aandacht bestudeert. Ook de paragnostische droom blijft in een groot aantal gevallen het karakter van een *droom* behouden, wat dus zeggen wil, dat de aan de objectieve werkelijkheid ontleende gegevens worden verwerkt op een wijze, die ten nauwste verband houdt met, en een uitdrukking is van de psychische gesteldheid van den droomgever. Met name speelt een min of meer omvattende symboliseering en dramatiseering bij vele paragnostische droomen een grooten rol. Het is niet de volledige conformiteit, die hier den doorslag geeft. Wel het punt waar het op aan komt. Wanneer ik bv. zou droomen, dat een in 't zwart gekleede, lugubere gedaante van een snel rijdenden tram springt, den heer X... aangrijpt en met hem verdwijnt, en deze heer X... wordt den volgenden dag door de tram overreden, is dit wel degelijk een voorspellende droom, ook al heeft het nuchtere feit op een totaal andere manier plaats.

Ten vierde : Moet de droom goed gewaarborgd zijn. Wij staan in dit opzicht anders tegenover een droom die de pretentie heeft, paragnostisch te zijn dan ten opzichte van elke andere. Wanneer een patient den geneesheer, die hem in psychische behandeling heeft, een droom vertelt, zal deze er, globaal genomen, niet aan twijfelen, of de patient de droom wel gehad heeft. Komt het vraagstuk der paragnosie echter op het tapijt, dan is deze twijfel niet alleen gerechtvaardigd, maar zelfs een eersten eisch. Wij moeten bewijzen hebben, ten eerste wat betreft de inhoud van den droom. Deze eisch is niet in de eerste plaats een wapen tegen datgene waarvoor wij bij de studie der occulte verschijnselen altijd op onze hoede moeten zijn : het bewust bedrog.

Ik geloof dat dit gevaar hier praktisch niet bestaat. Maar wel moeten wij rekening houden met de zoo algemeen menschelijke neiging, onze herinnering te vervalschen in den door ons gewenschten zin.

En wat er niet minder op aan komt, wij moeten met zekerheid kunnen constateeren dat òf de droom voorafging aan het feit zelve (bij voorspellend karakter) òf althans de droomer niet langs den gewonen zintuigelijken weg van een gehoord of gelezen bericht van het feit in kennis gesteld kon zijn (bij telepathische droomen).

Een absoluut bewijs is ten slotte, als we heel strict willen zijn, nooit te leveren. In heel gunstige gevallen misschien subjectief, als het ons zelf overkwam, een heel frappante paragnostische droom te hebben. Wij moeten ons hier, zooals trouwens op elk gebied van wetenschap, waarbij nu eenmaal de getuigenis van andere personen niet gemist kan worden, tevreden stellen met een „aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid".

Het ideaal zou zijn, dat een droom, die vermoedelijk een voorspellend karakter droeg, door den droomer op schrift werd gesteld, en òf gepubliceerd òf met de noodige officieele voorzorgen bij een erkend lichaam werd gedeponeerd, voordat de verwachte bevestiging door de feitelijke gebeurtenis plaats vond. Het is mij niet bekend, of wel eens aan deze strenge voorwaarden voldaan is. (1) De Hollandsche „Vereeniging voor Psychical Research" heeft getracht deze afdoende methode door te voeren, en weigerde in hare „Mededeelingen" berichten op te nemen omtrent voorspellende droomen als de vervulling reeds ingetreden was. Het resultaat was te verwachten : er kwam geen enkel bericht meer in. Het bestuur heeft zich in dezen laten leiden door theoretisch juiste, praktisch totaal onuitvoerbare overwegingen, hierin bewijs gevende van een merkwaardig gebrek van psychologisch inzicht. De echte paragnostische droom onderscheidt zich van een „gewone" — die dus zuiver subjectieve onder-, resp. nevenbewuste gegevens verwerkt — hoogstens door een grootere levendigheid of emotionaliteit, en zelfs dit is niet altijd 't geval. Wij twintigste-eeuwers, diep gedoken in de realiteit van het leven, hebben nu eenmaal niet zoo heel veel fiducie in onze metapsychische vermogens. Geen wonder, dat we in den regel te bescheiden zijn, en niet zoo heel gauw er toe overgaan aan vreemden te kennen te geven, dat we objectieve waarde hechten aan een droom. Wij erkennen zijn waren aard pas, als hij, veelal tot onze groote verrassing uitkomt.

(1) Zij zijn wel vervuld, wat betreft buiten den droom om in normalen, hypnotische of trancetoestand gedane voorspelling waarover wij in dit tijdschrift nog veel hopen te publiceeren.

Er blijft dus in de praktijk slechts één methode van toepassing, nl. de getuigenis van den droomer zelf te staven door die van een tweeden, een derden, liefst zooveel mogelijk personen uit zijn omgeving. Hier zijn wij in betrekkelijk gunstige conditie, want in den regel vindt iemand een droom, die later een paragnostisch karakter blijkt te bezitten, wel zoo merkwaardig, dat hij ze reeds den volgenden morgen aan zijn huisgenooten vertelt. Het is of een vaag gevoel hem waarschuwt, dat er zich iets van belang afspeelde in zijn droombewustzijn.

En dank zij deze methode der gecombineerde getuigenissen, het eerst consequent toegepast door de Engelsche onderzoekers, beschikken wij dan ook over een uitgebreid materiaal, dat als voldoende gewaarborgd mag worden beschouwd.

Toch moeten we elk nieuw gegeven weer aan een critische beschouwing onderwerpen. FREUD heeft aan het licht gebracht, welk een grooten rol de wensch in onzen droom speelt. Ook al kan ik het niet met hem eens zijn, dat zij uitsluitend ons droomleven zou beheerschen, toegegeven moet worden, dat de invloed onzer wenschen op het droomleven zeer groot is. Een merkwaardig voorbeeld kan ik hiervan meedeelen, waarin de wensch een voorspellenden, resp. telepathischen droom te hebben er toe leidde, dat een droom geproduceerd werd, welke daarvan allen schijn droeg, zonder het in werkelijkheid te zijn.

Mevr. H. vertelt mij den „Droom van de waard en zijn gasten".

„Ik droomde, dat de figuren van een schilderij, die in mijn slaapkamer hangt, met elkander begonnen te spreken. Dit schilderij stelt een uitgebreide familie voor, die aan een tafel zit te dineeren ; de dienstbode brengt de kerstpudding binnen. Ik vraag „wie doet dat?" en ik hoor zeggen : „Ga in de kast kijken en ge zult het antwoord vinden." Ik doe het, en vind daar een papier, waarop staat : „Het is de geest van de Waard, die dat doet, om jullie van je ongeloof te genezen."

Den volgenden morgen, — zoo geeft Mevr. H. verdere toelichting, zag ik een begrafenisstoet voor de deur van mijn buurman ; hijzelf werd begraven ; en toevallig las ik op de deurpost zijn naam : „de Waard." Het was voor het eerst dat ik dien naam zag, — ik woonde nog pas kort in die straat, en ik ging altijd den anderen kant op, als ik uitging. Ik had er geen notie van dat de man gestorven was."

Nu is het wel zeer onwaarschijnlijk, dat Mevr. H. de naam van den buurman niet zou gezien hebben ; alleen is de vluchtige waarneming òf niet tot het bewustzijn doorgedrongen òf vergeten. De naam heeft de eigenaardige inleiding tot de droommededeeling bepaald volgens de associatie : „de waard

en zijn gasten" : het schilderij stelt een gastmaal voor. 't Zelfde als voor den naam geldt vermoedelijk voor het feit van het overlijden : ook al is klaarblijkelijk aan de naaste buren geen boodschap gestuurd. Immers het uiterlijk van een sterfhuis — althans de neergelaten gordijnen — pleegt wel de gedachte aan overlijden te suggereeren, ook al let men er niet speciaal op. We hebben hier een verwerking van zintuigelijke indrukken, die òf beneden den drempel van het bewustzijn gebleven zijn, òfwel later zijn vergeten.

Dat de droom den vorm aanneemt van een schijn-telepathie is te verklaren uit den wensch der droomgeefster, ook gemanifesteerd in de bijvoeging : om jullie van je ongeloof te genezen. Mevr. H., wier betrouwbaarheid volkomen vaststaat, was een volijverige spiritiste, die zich aan de critische houding harer omgeving nog al eens ergerde. Zij wilde gaarne zelf eens een overtuigend geval hebben ; het is een interessant voorbeeld van „arrangement" waarin het waakleven (dit in negatieven zin, door vergeten) en het droomleven eendrachtiglijk samenwerkten tot het verkrijgen van het begeerde resultaat. Merkwaardig is, dat de overledene zelf in den droom niet optreedt : voor wien zich met de droomstudie heeft bezig gehouden, is dit feit echter gemakkelijk te verklaren. Mevr. H. had voor zich zelf geen bewijs noodig, haar overtuiging stond rotsvast ; dientengevolge betreft de droom — type van een naieve wenschvervulling — uitsluitend de enscèneering : zij identificieert zich met de oude dame op het schilderij, die, aan het hoofd van de tafel zit, om haar sceptische familieleden te overtuigen met een geesten-manifestatie uit de eerste hand.

II

A) HET CONFORME DROOMTYPE.

Wat de echte paragnostische droomen betreft, moeten wij in de eerste plaats een bepaald type onderscheiden dat slechts zelden voorkomt, echter voor de parapsychologie van het hoogste belang is. Wij zullen het het *conforme* type noemen en daaronder verstaan die droomen welke een volkomen weergave vormen van een feit of gebeurtenis, die voorvalt hetzij gelijktijdig met den droom maar door ruimtelijken afstand gescheiden (telepathisch karakter) hetzij, in den tijd gescheiden, pas in de toekomst zich vervult (prophetisch karakter). De overeenkomst kan zoo volledig wezen dat droomvisioen en realiteit elkanders duplicaat vormen m.a.w. dat de droom geheel en al

het karakter eener — zij het dan ook langs supernormalen weg verkregen — „waarneming" aanneemt. Voor het onderzoek der occulte verschijnselen heeft dit soort droomen de meeste waarde ; zij stellen het feit der paragnosie onweerlegbaar vast. Voor den psycholoog zijn zij het minst interessant : wij zouden zelfs kunnen betwisten, of men hier uit psychologisch oogpunt wel van een droom in den eigenlijken zin des woords zou mogen spreken. Het meest typische kenmerk toch, de „droombewerking" van het uit de buitenwereld aangevoerde gegeven, in den gewonen droom als „dagrest" bekend, ontbreekt hier. Wij zullen ons hier niet in bijzonderheden verdiepen, wat onder deze droombewerking eigenlijk is te verstaan — buiten en boven den strijd der diverse psychologische richtingen kunnen wij vaststellen, dat het symbool een der meest veelvuldige en eigenaardige methoden is, waarop de ziel in den droom zich pleegt uit te drukken. En zoo zien wij dan ook in droomen met ongetwijfeld paragnostischen inhoud het symbool een min of meer belangrijken rol spelen. Wij herinneren slechts aan de droom van den Pharao, Genisis XLI waar de koeien evenzoovele jaren „voorstellen", waarvan de magere de vette opeten. Ofschoon de tegenwoordig levende Westersche menschheid over 't algemeen veel minder symbolisch is aangelegd dan de oude Oosterlingen, althans wat het werkelijke leven betreft, is zij in den droom de oer-menschelijke gewoonte om te symboliseeren getrouw gebleven en ook de hedendaagsche paragnostische droom draagt hiervan veelvuldig de diepe sporen. Al of niet verdrongen wensch-elementen en dagresten kunnen evenzeer het hunne bijdragen om de paragnostische droomkern onherkenbaar te maken, — een moeilijkheid, waaraan de antieke droomuitleg zijn ontstaan te danken had.

Van het conforme droomtype zullen wij slechts enkele gevallen aanvoeren. Een zeer rijk materiaal op dit gebied vindt men verzameld in het bekende reuzenwerk : Phantasms of the Living. Ik kies een voorbeeld uit Bozzano : „Des phénomènes prémonitoires", dat merkwaardig is om zijn stricte conformiteit en den rijkdom van het détail.

De heer de Figuerroa, een Italiaansch schermmeester droomt in Augustus 1910 zeer levendig dat hij langs een stoffige, witte weg op een stuk land komt, waar in het midden een kleine boerenhofstede staat, rechts daarvan een schuurtje, links een kar met paardentuigen. Een boer, die een donkere broek aan heeft en een zwarte vilthoed op 't hoofd leidt hem door het huis naar een kleine stal, waar een steenen wenteltrap is. Een muilezel verspert met zijn achterdeel den weg, zoodat de heer F. hem op zij moet duwen om de trap op te gaan, daar komt hij op een zoldertje waar trossen uien, maïs, tomaten

en meloenen hangen. Hij ontmoet daar twee vrouwen en een meisje, door een deur ziet hij een bedstede zoo hoog als hij nog nooit heeft gezien. Hier eindigt zijn droom, die genoeg indruk op hem maakte om hem aan diverse personen te vertellen.

Den 12^{en} October van hetzelfde jaar is de heer de F. getuige bij een duel. Per auto gaat het naar Marano, een plaatsje waar hij nog nooit geweest was. Al spoedig komen hem de straatweg en het stuk land bekend voor; hij weet nu in eens wat hem te wachten staat, zegt tegen een der aanwezigen dat er aan het eind van het pad een huis met een hutje en een kar met paardetuigen moet staan; de boer is ook present, en ziet er juist zoo uit als in den droom. De heer de F., in spanning en ongeduldig, loopt vooruit, en vindt de stal met de trap en de muilezel er voor, die met zijn achterdeel den weg verspert. Boven gekomen herkent hij onmiddellijk het overige deel van het droomvisioen : de twee vrouwen en het meisje, de rissen tomaten, uien, maïs en meloenen, de zonderlinge hooge bedstede.

Hierbij sluit zich aan een geval van slechts weinig afwijkend karakter. Het is ontleend aan een merkwaardig boek : „An Experiment with Time" door J. W. Dunne.

Curieus dat, ofschoon de droom duidelijk een telepathisch resp. clairvoyant karakter draagt (vermoedelijk echter niet gelijktijdig is met het voorval, maar eenige uren daaraan voorafgaand) dit door den verhaler zelf niet erkend wordt. Hij leidt uit dergelijke ervaringen een vrij samengestelde tijdstheorie af, die wij hier niet kunnen behandelen.

DUNNE dan verhaalt (l. c. pag. 39) :

Ik droomde dat ik stond op een soort vlonder, dat bestond uit dwarsgelegde planken, links begrensd door een leuning, waarachter zich een diepte uitstrekte geheel gevuld met dichten nevel. Boven mijn hoofd had ik den indruk van iets als een zonnescherm. Maar dit laatste zag ik niet duidelijk, want de mist verborg alles behalve drie of vier el van de planken vloer met het stukje van de leuning die er bij behoorde en de diepte daarachter. Opeens zag ik een heel lang, dun, wat schimmig ding als een lange staaf die ergens heel uit die diepte te voorschijn kwam. Het reikte hooger dan het planken voetpad, en helde wat, zoodat, als het boveneind door den nevel zichtbaar was geweest, het tegen het zonnescherm aan had moeten stooten. Terwijl ik er naar keek, begon het langzaam op en neer te bewegen, terwijl het rakelings langs de leuning ging. Een oogenblik later drong tot mij door wat het was. In de eerste levensdagen van de bioscoop had ik zoo iets gezien in een film van een brand. Juist als nu had ik eerst niet precies geweten wat die op

en neer dansende staaf was, tot ik had begrepen dat het de waterstraal van een brandspuit wezen moest, gefotografeerd door een laag rook heen. Ergens in de diepte moest dus een brandspuit staan, die een straal water spoot op de in rook gehulde planken vloer waar ik stond. Toen ik daar achter was, werd de droom afschuwelijk. Het planken vlonder kwam ineens vol menschen, die ik maar onduidelijk door de rook heen kon zien. Ze lieten zich op elkaar vallen, en de lucht was vervuld met schrikkelijke kreten van zieltogenden. Toen rolde de rook, die hoe langer hoe zwarter en dikker was geworden, over alles heen en maakte het tooneel onzichtbaar. Maar nog altijd hoorde ik verstikte zuchten en kermen en ik was blij toen ik wakker werd."

De schrijver, die reeds eenige ervaringen op dit gebied had, zocht in het ochtendblad de bevestiging van zijn droomgezicht. Er stond echter niets in.

„Het avondblad bracht het verwachte nieuws. Er was een groote brand geweest in een fabriek bij Parijs. Ik geloof dat het een rubberfabriek was, maar ik ben daar niet zeker van. Het was tenminste een fabriek van een of ander materiaal dat smerige rook gaf als het brandde. Een aantal fabrieksmeisjes was door de vlammen den uitweg afgesneden en ze waren gevlucht op een balcon. Daar stonden zij voor het oogenblik tamelijk veilig, maar de beschikbare ladders waren te kort geweest. Terwijl men langere ladders haalde, richtten de brandspuiten stroomen van water op het balcon om het te beletten vuur te vatten. Toen gebeurde er iets dat wel eenig moet geweest zijn in de geschiedenis der branden. Uit de gebroken vensters achter het balcon kwam de rook van het brandende rubber of ander materiaal in zulke dikke wolken opzetten dat de ongelukkige meisjes, ofschoon ze in de open lucht stonden, allen stikten voor de nieuwe ladders konden aanrukken."

Men bemerkt, dat deze droom veeleer het karakter van een visioen heeft, wat OCHORWICZ een „hallucination véridique" noemde, zooals ook buiten den eigenlijken slaaptoestand voorkomt. De droomer zelf speelt er geen rol in, hij blijft toeschouwer, en wat hij „weet" gaat niet verder dan wat hij „waarneemt", zoodat hij er zelfs over moet piekeren wat eigenlijk die vreemde trillende staaf moet beduiden. Bij het meerendeel der droomen is dit anders; daar kan ons zien zeer onduidelijk zijn, maar we weten er toch alles van. Klaarblijkelijk omdat het onze eigen schepping is.

Als derde geval nemen wij de droom van Dr. A. Reclaire te Hilversum, door hem aan Prof Heymans toegezonden en door dezen gepubliceerd in de

Mededeelingen der Studievereeniging voor „Psychical Research" n° 7 (1923). Zij vond plaats in den nacht van 28 op 29 Juli 1923.

„Ik droomde, dat het nacht was en dat er gebeld werd. Ik keek uit het venster en de oudste zoon van mijn buurman stond voor de deur en vertelde mij, dat zijn vader zoo akelig was en of ik wilde komen kijken. Ik ben toen in het huis gegaan — het was anders dan het werkelijk was — en vond daar mijn buurman reeds dood. Ik heb de familie zooveel mogelijk getroost, vooral den oudsten zoon. De geheele droom droeg een uiterst levendig karakter en den volgenden dag heb ik er vaak aan gedacht.

Toen ik naar bed ging — Zondag avond dus (de avond van den 29^{en} Juli) vertelde mijn vrouw mij een angstdroom, dien zij had gehad en daarop vertelde ik haar mijn droom. Ik lag nog geen half uur te bed, of er werd gebeld, de oudste jongen van mijn buurman stond voor de deur en vroeg mij naar zijn vader te komen zien, daar deze het zoo vreeselijk benauwd had. Ik ging onmiddellijk mee en trof mijn buurman overleden aan."

Dr. Reclaire die geen geneesheer, maar scheikundige is, had nauwelijks contact met zijn buurman. Deze is geheel onverwachts aan een apoplexie gestorven.

PROF. HEYMANS heeft het geval zeer nauwkeurig onderzocht en geanalyseerd. Hij komt tot de conclusie dat een toevallige coincidentie „uitermate onwaarschijnlijk" is.

Ons interesseert ter dezer plaatse niet minder de discongruentie tusschen droom en realiteit. Het huis van den heer S., den bedoelden buurman zag er in den droom heel anders uit dan in werkelijkheid. Waarin de afwijking bestond, wordt niet gemeld. Wij vinden hier echter het merkwaardige feit, dat een droom, die krachtens zijn geheele wezen tot het conforme type behoort, daarvan in een bijkomstig punt afwijkt, het voorkomen van de localiteit, waarin zich de scène afspeelt.

Niet : de localiteit zonder meer, want Dr. Reclaire had wel degelijk in zijn droom het bewustzijn, dat hij het huis van zijn buurman binnenging, maar... het is „anders" : Een typisch droomkenmerk ; waaròm het hier optreedt, is moeilijk te raden. Symbool zal er wel niet ingezeten hebben, wellicht is het de onbewuste afweer der psyche tegen het waarnemen van het tragische tooneel, een soort poging tot ontvluchten.

B. HET DUNNE-EFFECT.

Bij dit conforme type van droomen sluit zich ten nauwste aan een categorie, waarover in het boven reeds genoemde werk van J. W. Dunne : „An Experiment with Time" uitvoerig wordt gehandeld. Het zijn droomen waarin een onmiskenbaar element van paragnosie — het zij dan telepathisch, clairvoyant of prophetisch, aanwezig is, maar droom en reëele gebeurtenis zijn allesbehalve congruent. De droomscène bevat nog andere gegevens ; er zijn onjuistheden, verschuivingen, de afloop is anders. Kortom, het heeft er den schijn van, of een toekomstige (om nu maar alleen bij de meest typische, de profetische, droomen te blijven) waarneming in den droom verwerkt wordt op dezelfde wijze, als dit bij het algemeen voorkomend type met een gegeven uit het verleden geschiedt : een soort dagrest-van-morgen dus. Merkwaardig is, hoe vaak het — trouwens juist als bij de dag-rest-van-gisteren — kleinigheden betreft, voorvallen uit het dagelijksch leven van zoo geringe beteekenis, dat de betiteling „profetisch" ons hier bijna belachelijk aandoet.

Wij vonden in den droom van Dr. Reclaire (blz. 38) reeds een kleine afwijking van het hier bedoelde soort, men begrijpt hoe een geleidelijke overgang kan bestaan van den droom van strict-conform type, tot dezulke, waarin het realiteits-element nog slechts een ondergeschikte plaats inneemt.

Wij zullen dit verschijnsel, het voorkomen van paragnostische droomen met sterk fragmentarische congruentie, ter eere van hem die het eerst op dit verschijnsel opmerkzaam maakte — ofschoon hij er een minder juiste theorie aan vastknoopt, — het Dunne-effect noemen. Als eerste voorbeeld worde een droom van dezen schrijver ingelascht, die het bedoelde karakter weergeeft en beter dan lange theoretische uiteenzettingen duidelijk kan maken wat wij onder het Dunne-effect verstaan.

Op blzd. 41 van „An Experiment withe Time" schrijft Dunne :

„In 1904, eenige maanden na den droom van den brand, hield ik verblijf in het hotel Scholastika, aan de oevers van de Achensee, in Oostenrijk. Ik droomde op een nacht dat ik langs een voetpad wandelde tusschen twee velden, hiervan aan weerskanten gescheiden door hoog ijzeren rasterwerk, acht of negen voet hoog. Mijn aandacht werd getrokken door een paard in het land aan de linkerkant. Het leek of het dol geworden was, en rukte, schopte en sloeg op de gekste manier. Ik monsterde met vluggen blik het hekwerk voor en achter mij om te zien of er geen opening was waar het beest door heen kon. Gerustgesteld omdat ik deze nergens ontdekken kon, ging ik verder. Maar eenige oogenblikken later hoorde ik hoefslagen achter mij. Om-

kijkende zag ik tot mijn schrik, dat het dier er toch op een of andere manier had weten uit te komen, en in vollen ren achter mij aan kwam. Het was nu een echte nacht-merrie; ik zette het als een haas op een loopen. Voor mij uit eindigde het pad aan den voet van een houten trap, en ik deed razend mijn best om deze te bereiken toen ik wakker werd.

Den volgenden dag ging ik met mijn broer uit visschen in het riviertje dat uit de Achensee stroomt. Ik was druk bezig, toen ik mijn broer hoorde roepen : „Kijk dat paard eens". Aan den overkant van het riviertje, zag ik het tooneel uit mijn droom. Maar, ofschoon in 't algemeen juist, was het, in kleinere détails, geheel anders. De twee velden met het smalle weggetje er tusschen waren er. 't Paard was er ook, en deed net als in den droom. De houten trappen aan het eind van het pad waren er — zij voerden naar een brug over de rivier. Maar de staketsels waren van hout en laag : niet hooger dan vier of vijf voet, en de weilanden waren gewone kleine weiden, terwijl die in den droom uitgestrekt waren als een park. Ook 't paard was een klein beestje, niet het te keer gaande groote monster van den droom — maar het deed even angstwekkend. En dan was het het verkeerde weiland, het zou dat aan de rechterhand geweest zijn, als ik, als in mijn droom, over het pad zou geloopen hebben in de richting van de brug. Ik begon mijn broer mijn droom te vertellen, maar hield op omdat het paard zoo raar begon te doen dat ik eens moest kijken of het er niet uit kon komen. Net als in mijn droom, liet ik het oog langs de staketsels gaan, en weer net als in mijn droom zag ik nergens een opening of een hek.

„Nou", zei ik, *dit* paard kan er ten minste niet uitkomen, en begon weer te visschen. Maar mijn broer riep : pas op! Weer opkijkende, zag ik dat het dier, ik begrijp niet hoe, was uitgebroken — ik denk dat het over 't hekwerk heen was gesprongen —, en juist als in den droom holde het woest over het voetpad in de richting van de houten trap. Het ging die voorbij en sprong in de rivier, kwam recht op ons af. Wij raapten steenen op, liepen een twintig meter of zoo langs den oever, en wachtten af. Maar 't liep alles heel tam af, want toen het dier aan onzen kant uit het water kwam keek het ons even aan, snoof, en galoppeerde weg."

Wij kunnen als niet onwaarschijnlijk aannemen, dat de omgeving, de weilanden, het staketsel, de trap, en misschien ook wel het paardje, aan den heer Dunne bekend waren; immers hij logeerde reeds in het hotel, en meldt niet dat hij voor de eerste maal aan het riviertje kwam. Blijft echter het ongewone gedrag van het dier, dat onmiskenbaar geanticipieerd wordt, om

echter verwerkt te worden tot een angst-affect zooals veelvuldig in den droom voorkomt.

H. G. Wells verhaalt een droom van hemzelf in een artikel over het boek van Dunne in het Handelsblad van 10 Juli 1927. (Getiteld : „'s Werelds Loop". Nieuw licht op het geestesleven. J. W. Dunne's proefnemingen met droomen) :

„Een van mijn eigen droomen is mij jaren lang bijgebleven en was veel typischer.

In dien droom bereed ik een rijwiel op de Newa, die geheel bevroren was. De fiets gleed op het ijs uit, ging sneller en sneller en ik raakte geheel het stuur kwijt. Vóór mij verscheen een groote slede, bespannen met een geelkleurig paard, bestuurd door een vrouw in bont. Ik werd er meedogenloos heengesleept, botste tegen het paard, klampte mij vast aan den hals van het dier en trok het neer, juist toen ik ontwaakte. Het oogenblik, dat ik mij aan den hals van het paard vastklampte bleef mij lang bij en vervolgde mij als het ware. Ik had een levendig gevoel van het aanraken van de ooren en den langen hals van het beest. Ik was in die dagen bezig het wielrijden te leeren; een paar dagen na dien droom reed ik een hoek om en botste tegen een kleine melkkar, aan den verkeerden kant van den weg. Ik miste de bedrevenheid om de kar te ontwijken en kwam om den hals van de pony terecht, die neerviel in precies dezelfde houding als dat slede-paard in mijn droom."

Wij hebben hier op grooter schaal een dergelijke afwijking als in den droom van den heer Reclaire ; nl. een behoud van het essentieele, zij het dan ook in dit geval vrij onbelangrijke gebeuren met totale verandering van de omgeving waarin het zich afspeelt : de scène is behouden, het décor totaal gewijzigd. De bron dezer wijziging moet vermoedelijk òf in een in het bericht niet vermelde dagrest of in een complex van den droomgever worden gezocht.

Uit eigen materiaal ben ik in staat eenige zeer typische voorbeelden van dit Dunne-effect mee te deelen. Ik begin met een geval dat ik zelf waarnam : Aan een mijner patienten, geef ik te kennen dat ik voornemens ben mijne waarnemingen op het gebied van het droomleven te verzamelen en uit te geven, in een gesprek voorafgaande aan de psychische behandeling. Als deze zal beginnen, reikt zij mij een droom van den vorigen nacht over, die zij, volgens haar gewoonte had opgeschreven. Deze behelsde een gesprek met een haar onbekend persoon die haar verklaarde, dat hij bezig was, een aantal brieven en geschriften van Toorop te verzamelen met de bedoeling die uit te geven. Welke rol „Toorop" — een symbolische figuur voor haar ; het

was kort na zijn dood en de patiente bezocht de tentoonstellingen zijner schilderijen — hier vervult doet niet ter zake, maar de overeenkomst is wel merkwaardig; onder de talrijke droomen die zij gedurende de behandeling produceerde was er nooit sprake geweest van eene of andere publicatie; ik had haar te voren nooit over mijn plan gesproken.

Aan de altijd gereed-liggende tegenwerping van een toevallig samentreffen kan in dit geval een zekere kracht niet worden ontzegd, ofschoon wanneer deze consequent werd toegepast van de geheele volgens introspectieve methoden werkende psychologie en psychotherapie geen stuk heel zou blijven. Van meer belang echter acht ik dan ook de volgende gevallen die mij door twee mijner vrienden werden medegedeeld. Het eerst is de *„droom van de goedkoope honing"* ; droomgever is een zeer bekend taalgeleerde. Dr. de J. verhaalt :

„Eerst droom ik iets, dat erg onduidelijk is en waarvan ik alleen nog maar weet dat een zekere mijnheer v. d. W., een kennis die kort geleden uit Indië was teruggekomen er een rol in speelde. Dan vervolgt mijn droom : Ik ga een winkel binnen om honig te koopen. De winkelier laat mij een potje zien en zegt : het kost 50 cent. — Neen dat is mij te duur.

Toen laat hij mij honig zien van 30 cent, maar dat vind ik nog te duur. Daarna toont hij mij honig in de raat en zegt „deze is veel goedkooper". Ik weet niet of ik ten slotte die honig nog koop."

Den volgenden dag gaat Dr. d. J. naar Leiden, keert vroeger dan gewoonlijk naar den Haag terug en vindt een briefkaart van den heer v. d. W., die in het eerste deel van zijn droom voorkwam, met verzoek terstond bij hem te komen. „Ik ga dadelijk naar hem toe, dan merkt de heer v. d. W. aan mijn schorre stem dat ik verkouden ben, en vraagt of ik soms wat honig wil hebben, maar, voegt hij er bij : „als je er niets op tegen hebt : 't is honig in de raat." Waarop ik hem mijn droom vertelde en de opmerking maakte, dat ik deze honig zeker veel goedkooper kreeg : heelemaal voor niets."

Nu volgen een drietal droomen van Dr. B., scheikundige en onderdirecteur eener chemische fabriek, een zeer kritisch aangelegde persoonlijkheid, eer koel-verstandelijk dan fantastisch van geest, die nochthans nu en dan zijn omgeving en zich zelf verrast met een of ander merkwaardig parapsychologisch verschijnsel. (Zoo bv. slagen bij tijden experimenten op het gebied der kryptoscopie ([1]) merkwaardig goed bij hem).

---

(1) = helderziendheid, voor zoover betrekking hebbend op stoffelijke voorwerpen.

1e *Droom van het afgebroken mondstuk :*

„Mijn pijp was doorgesleten, er was in het mondstuk een gaatje gekomen vlak achter den rand. Dit is een gewoon verschijnsel bij pijpen die veel gebruikt worden.

Nu droomde ik, dat het mondstukje heelemaal afbrak, terwijl ik aan 't rooken was. Het was een onprettige gewaarwording. Ik werd wakker en voelde dat mijn maag niet heelemaal in orde was, wat mij aanleiding gaf een glas water te drinken.

Den volgenden morgen ging ik naar het chemisch laboratorium, waar ik assistent was. Ik ging naar den glasblazer, waarschijnlijk om een apparaatje te laten repareeren. Daar ontmoette ik X., een goeie vent, maar nu eenmaal een antipathie van me. Ik zag hem, als altijd, ook nu ongaarne komen. Hij vond het noodig mij mede te deelen dat het mondstuk van zijn pijp onder het rooken afgebroken was, en dat hij nog allerlei bittere rommel er bij in zijn mond had gekregen. Ik vond het net iets voor X, om zoo iets belangrijk genoeg te vinden om het te vertellen."

De tweede droom handelt over een iets belangrijker gegeven. Zij dateert van November 1923.

2e *De droom van het water door het plafond :*

„Ik woonde toen in Craven Hill Gardens, London, en spoorde elken dag een uurtje naar Rickmansworth, waar ik werk had in een fabriek, met name „The Horton Manufacturing Co." Er waren twee directeuren, de eene had een nieuw huis laten bouwen en stond op het punt er in te trekken.

Nu droomde ik : dat ergens in een kamer (of keuken) een olifant met zijn slurf stroomen water tegen en door het plafond spoot ; het was zoo erg, dat in een aangrenzende kamer het water door het plafond droop, en langs de muren liep.

Den volgenden morgen kwam ik in de fabriek, en daar vertelde Miss de P..., de bedrijfsscheikundige, mij als het nieuwtje van den dag, dat in dien nacht het huis van Mr. L., den bedoelden directeur, ondergeloopen was, doordat een groote watertank, die op zolder was ingebouwd, gebarsten was. Het water was overal door de zolderingen geloopen in de kamers. Ik wist niet dat ze op zolder zulke hoeveelheden water bewaarden, en ik begrijp nog niet waarvoor het noodig was, want ze hadden toch een goede waterleiding, als ik me wel herinner."

Van recenter datum is de droom van *„het Wilhelmus" :*

3e : „Ik stond tusschen een groepje dames en heeren, een paar officieren, kortom een „beschaafd publiek". Wat er aan de hand was, weet ik niet.

Er was een afrastering, en er werd een of ander schouwspel verwacht. Het schijnt, dat er op eens iets verheffends te zien was, tenminste de aanwezigen begonnen plotselings het Wilhelmus te zingen. Maar midden in den tweeden regel verliep het gezang. Als goede Nederlanders schaamden ze zich over hun uitbundigheid ; de man die begonnen was, en blijkbaar het meest in vervoering was geraakt, zong alleen nog een of twee noten door, merkte dat hij in den steek werd gelaten, en hield ook op. Intusschen keken ze om, of iemand anders het ook gemerkt had, en lachten zichzelf uit.

Dit is de droom. Den volgenden morgen kwam iemand op het kantoor die 's nachts uit Engeland gekomen was, naar mij toe, haalde een krantenuitknipsel uit de Telegraaf te voorschijn en zei tegen me : Leest u dit nu eens plechtig voor : En ik las :

„Eert uwe Volksliederen.

Met plechtigen dreun zet het orgel het oude Wilhelmus in. Een heer in rok met veel aandoeningswit om den neus roept met trillende stem : Allemaal meezingen ! Allemaal opstaan ! Allemaal hoeden afzetten !

Allen staan op. Allen zetten de hoeden af. Allen zingen plechtig mede :

Wilhelmus van Nassouwen ben ick van duytschen bloet
Het Vaderlant getrouwe blijf ick tot 's Landts behoet.
Toe toem, toe toe, la toe diedie loem tu toem verweert.
Ta pielepielepoem taaa bu bu bu poele poeletoem geeert.
Mijn schilt en mijn betrouwe zijt ghy, o God mijn Heer
Ta poem ta poelepoelepam toeletumla bu bu meer
De loe, ta poe, la toe dieledoem la ta toe toe
Ta pielepielepoem taaa bu bu bu poelepoelepam ta ta !"

Het satyrieke stukje komt voor in het Zondagsblad van de Telegraaf van 26 Februari 1928. Daar Dr. B. mij schreef, dat de droom in den nacht van Maandag op Dinsdag was gedroomd, moet hij dus vallen tusschen 27 en 28 Februari. Is hier werkelijk paragnosie in het spel, dan slaat deze klaarblijkelijk alleen op de persoonlijke ondervinding van Dr. B. den volgenden dag; het is dus een Dunne-effect, en niet op te vatten als een clairvoyant lezen van het stukje. Maar men zal reeds de opmerking hebben gemaakt dat dit geval wel één zwak punt heeft. Het stukje stond in het Zondagochtend blad; bijna 2 × 24 uur later volgt de droom. Kan Dr. B. niet dit ochtendblad ingezien hebben?, en den vaag-bewusten inhoud van het mopje zijn vergeten? — zoodat wij hier geval van *schijnbaar Dunne-effect* zouden hebben, volkomen

analoog aan de schijn-telepathische droom die op pag. 33 beschreven werd? Hiertegenover staat, dat in dit laatste geval de onbewust gebleven (respectievelijk naar het onderbewustzijn-verwerkte) waarneming veel waarschijnlijker, veel meer voor de hand liggend is dan hier: Wel is waar moet een op dergelijke wijze psychisch wegwerken van een indruk bij een persoonlijkheid als Dr. B. zeer onwaarschijnlijk worden geacht. Maar nochthans blijft het feit, dat de waarde van dezen droom als paragnostisch materiaal geheel staat of valt met de absolute betrouwbaarheid van het geheugen van Dr. B., als hij verzekert het bedoelde Zondagsblad nimmer in handen te hebben gehad, zoo dat het verhaaltje, toen hij het dien Dinsdagmiddag voorlas, hem geheel nieuw was. In dit opzicht staan de andere gevallen er beter voor.

C. DE SYMBOLISCHE DROOM.

Een ander en zeer interessant type van droomen vraagt thans onze aandacht. Het zijn de paragnostische — veelal profetische — droomen par excellence; in dien zin, dat het èn echte profetiën èn echte droomen zijn. Den naam „profetiën" zijn zij veelal waard, omdat het in den regel om veel gewichtiger gebeurtenissen gaat: in drie van de vier gevallen die wij zullen aanhalen, zelfs om de allerernstigste gebeurtenis in het menschelijk leven: den dood, het zij van een ander (n^{rs} 3, 4) het zij van den droomer zelf (n^{r} 2); in het overschietende geval (n^{r} 1) althans om een zeer emotioneele gebeurtenis.

Het karakteristieke van dit soort droomen is nu echter, dat de feiten den droomer niet „nuchter" worden voorgezet zòò als zij zijn of zullen worden. Van een conformiteit, zooals in de door ons onder A behandelde categorie, is geen sprake, maar de afwijking is van een andere soort dan bij het „Dunne-effect: Dààr was elke afwijking tegelijk een defect, een onnauwkeurigheid, alsof door de paragnostisch voorziene of geziene realiteit een verwarring-scheppend element heenspeelde. Hier is het verschil tusschen droom en werkelijkheid van dien aard, dat we bij eenig begrip van zaken dien eisch der conformiteit zelfs niet stellen zullen. De niettemin onmiskenbare betrekking tusschen droom en voorval is van gelijken aard als die tusschen gedrukte muzieknoten en de door deze voorgestelde klanken, of tusschen het geschreven en het gesproken woord; we zouden het misschien juister kunnen zeggen hieroglyph en gedachte. Dit zijn alle figuren zonder eenige beteekenis voor wie ze niet „lezen" kan; voor den kundige worden zij een „teeken", en

krijgen daardoor „beteekenis". De teekens nu waarvan zich de droom bedient zijn van verschillenden aard, zelfs bij de kleine verzameling die wij hier onder de oogen onzer lezers zullen brengen. Bij droom nr 1 (de familietwist) wordt als teeken gebruikt een analoog voorval uit het verleden ; bij nr 2 (de boschgeest en de koelie) een formeele aankondiging ; in de overige twee gevallen maakt de droomende psyche gebruik van haar meest gewone „methode" de *dramatiseering* en *symboliseering* — die immers ook bij de veelvuldige droomen van niet-paragnostische aard zoo algemeen worden toegepast. Het symbool kan een min of meer moeilijk te ontcijferen „teeken" zijn, nu eens voor den droomer toch wel begrijpelijk, dan weer onbegrijpelijk, tot het intreden van de werkelijke gebeurtenis de plotselinge oplossing van het raadselachtige beeld geeft. De oerziel van den mensch openbaart zich hierin, en als zij den mond opent, spreekt zij weer de oertaal der menschheid, de sprake van het symbool!

Bij de keuze der voorbeelden hebben wij ons voornamelijk laten leiden door het streven, zooveel mogelijk eigen materiaal te geven, hieraan echter een paar gevallen gevoegd, die bijzonder geschikt zijn het wezen der symboliseering te doen begrijpen.

N⁰ 1. *De familietwist.*

In het eerste geval dat wij zullen aanhalen is nu het droomteeken nog al eigenaardig, zooals *niet* veelvuldig voorkomt. Het treedt op in den vorm van een zuivere herinneringsdroom, de recapitulatie van een vroeger voorval in het leven : onder het tamelijk uitgebreide droommateriaal, dat ik geleidelijk verzamelde, is dit type door nog slechts één droom vertegenwoordigd — curieus genoeg bij een patient, die zijn geheugen totaal had verloren. Dr. Z. vertelde mij de volgende : droom van den familietwist.

„Toen wij beiden nog kinderen waren, heeft een mijner neven, die erg driftig was, bij een twist mij een bordje naar het hoofd gegooid ; dit brak en verwondde mij : ik verloor veel bloed.

Jaren daarna — nu niet zoo heel lang geleden — droom ik dezelfde scène juist zooals ze gebeurd was. Den volgenden morgen komt mijn neef mij opzoeken, geheel onverwacht. Er komen toevallig zekere aangelegenheden ter sprake ; er volgt hevig ongenoegen, waarbij ik mij zoo opwind als ik nog zelden in mijn leven gedaan heb."

Dr. Z. verzekerde mij uitdrukkelijk, dat er geen enkele aanleiding was om de komst van zijn neef te verwachten ; hij had dan ook zeer verbaasd gestaan toen deze ineens voor hem stond. De verhouding was altijd heel goed, en zij hadden te voren nergens quaestie over gehad.

N° 2. *De boschgeest en de koelie.*

Het is zeker de moeite waard, naast het uitsluitend aan de droomen van Westerlingen ontleende materiaal nu ook eens die van een Oosterling, een Javaanschen koelie, te plaatsen, die zijn eigen dood voorspelt. Het doet aan als een sprookje uit de Duizend-en-één-Nacht ; het is feller gedramatiseerd, we zouden haast kunnen zeggen, poëtischer gedrapeerd dan één der andere gevallen. Het is of zelfs bij een zoo uitstek mystieke geestelijke werkzaamheid als het profetische droomen, zich de preciese, wetenschappelijk ingestelde psyche van den Westerling, wien feit en détail alles is, doet gelden, terwijl de Javaan zich geheel laat leiden door zijn ook in het waakleven in den grond mystieke aanvoelen der dingen.

Het geval heb ik uit de eerste hand ; het werd mij medegedeeld door den heer Kn. zelf, die tot mijne naaste familieleden behoort, nadat ik te voren een gelijkluidend schriftelijk bericht van diens vrouw had ontvangen. Daar het door mij werd ingezonden aan de Hollandsche Studievereeniging voor Psychical Research en in de „Mededeelingen 1921 N° 3 is gepubliceerd, kan ik er mede volstaan dit verslag over te nemen.

(Wordt vervolgd).

INHOUD